

KATKILI KİL KAPLAR VE ÇANAK ÇÖMLEK: ÇAYÖNÜ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ VE ÇANAK ÇÖMLEKLİ NEOLİTİK BULUNTULARI ÜZERİNDEN BİR YORUM

CLAY VESSELS AND POTTERY:
COMMENTS ON ÇAYÖNÜ
PRE-POTTERY AND POTTERY
NEOLITHIC FINDS

*Aslı ERİM - ÖZDOĞAN

**Nurcan YALMAN

Anahtar Kelimeler: Çayönü, Çanak-Çömleksiz-Çanak Çömlekli Neolitik yerleşme ilişkisi, tabakalanma, kil kaplar, çanak çömlek, inanç

Keywords: Çayönü, PPNB-PN relationship, stratigraphy, clay vessels, pottery, belief

Çayönü Tepesi is situated in the Ergani Plain by the hilly flanks of the Taurus mountain range, in an area where Euphrates and Tigris basins are closest to each other. It has been occupied in varying degrees of density almost without a break from 10.000 BP to modern times. The reason for such permanency might be its location at the junction of different environmental zones suitable for the demands of different life styles in different periods. Recent researches in the Euphrates and Tigris basins within the TAÇDAM project have shown different cultural aspects of interaction between the two basins.

The transition period between PPN and PN phases of the Neolithic period is one of the most debatable subject among Near-Eastern prehistorians. The data obtained from Çayönü add a new dimension to those discussions.

This article is composed of three parts. In the first part, the relationship between PPN and PN settlements and the various natural factors which affect the stratigraphy and the topography of the Çayönü Tepesi are analyzed. The concurrence of the PPNB/C and PN settlements of Çayönü is discussed in the lights of the various archaeological data. The role of the clay containers and their valued possessions in the PPNB way of life will also be questioned in the first and the third part. The second part concerns the introduction of the PN pottery of Çayönü and provides analogies to other sites in the Near East.

Giriş

Yakındoğu prehistoryacıları arasında son yıllarda en çok tartışılan konulardan biri, Neolitik dönemin Çanak Çömleksiz ile Çanak Çömlekli ev-

releri arasındaki geçiş sürecidir. Yakındoğu'da yakın döneme kadar, geçiş evresi tabakalanmış olarak çok az yerleşmede saptanabilmektedir. Bu

*.** İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı, 34459 Beyazıt, İstanbul, Türkiye
Birinci ve son bölüm A.Erim-Özdoğan, ikinci bölüm ise N.Yalman tarafından yazılmıştır.

kazı alanları da genellikle çok küçüktür. Ancak TAÇDAM Projesi kapsamında Fırat-Kargamış Baraj alanında 1999 yılından beri süregelen Mezraa Teleilat ve Akarçay Tepe kazıları bu dönemle ilgili önemli bilgiler sağlamış ve yeni sorunlar ortaya koymuştur. Dicle-İlisu Baraj havzasında, aynı proje kapsamında yürütülen Bismil-Batman Ovası'ndaki kazılar, Garzan Vadisi'ndeki yoğun yüzey araştırması, Bothan Vadisi'ndeki ön yüzey toplaması ve Türbe Höyük kazısının ilk sonuçları, Dicle ile Fırat kültürleri arasındaki ortak noktaları aynı zamanda da farklı öğelerini gün ışığına çıkarmıştır.

Bu açıdan Fırat ve Dicle havzalarının birbirine en yakın bölgesinde, dağ eşiğindeki Ergani Ovası'nda yer alan Çayönü Tepesi'nden elde edilen verilerin, süregelen tartışmalara katkıda bulunacağı gibi yeni boyutlar da kazandıracığına inanıyoruz. Çayönü'nün farklı ekolojik çevre ve ham madde yataklarına sahip coğrafi bölgelerin keşme noktasında olması, değişik dönemlerin ekonomik gereksinimlerini karşılamış ve halkına farklı bölgelerle ilişki kurma olanağını sağlamıştır. Yerleşmenin Çanak Çömleksiz Neolitik A'dan itibaren Demir Çağ'a kadar farklı kullanım biçimlerini içermekle birlikte kesintisiz tabakalanma sıradüzeni göstermesi bu olguyu kanıtlamaktadır.

Bu yazı üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Çayönü Tepesi'nin Çanak Çömlekli ve Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmeleri arasındaki ilişkiyi; ve bu ilişkiyi, tabakalanma sürecini ve topoğrafyayı etkileyen farklı doğal etkenler irdelenecektir. Bunların yanı sıra ilk ve son bölümde çeşitli arkeolojik verilerden yola çıkarak Çayönü'ndeki Çanak Çömleksiz Neolitik B ve C topluluklarının çanak çömlek kullanan topluluklarla eş zamanlılığı ve kil kapların Çanak Çömleksiz Neolitik'teki "özel önemi" tartışılacaktır. İkinci bölümde Çayönü Çanak Çömlekli Neolitik dönem çanak çömleğinin genel özellikleri tanıtılarak Yakındoğu'daki diğer çanak çömlekli yerleşmelerin malzemesiyle benzerliği/aykırılığı tartışılacaktır.

Ia. Çanak Çömlekli Neolitik Evre Kazıları, Tepenin Topoğrafyası ve Höyükleşmesi İlgili Sorunlar (plan.1-7)

Çayönü'nde çanak çömlek kullanan, değişik dönemlerde yaşamış toplulukların varlığı 1963 yılı yüzey araştırmasından biliniyordu. Ne varki Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi'nin esas ilgi odağı, arkeolojik açıdan hiç bilinmeyen (terra incognita) Yukarı Dicle Havzası'nda "besin üreticiliğine geçiş aşaması" olduğu için (Çambel-Braidwood 1980, 5) kazı çalışmaları, bir kaç küçük alan dışında, 1987 yılına kadar **Esas Çayönü Yerleşmesi**'ne hemen yüzeyin altında ulaşılan tepenin güney yarısında yoğunlaşmıştır.

Çanak çömleksiz-çanak çömlekli yerleşmelerin ilişkisi 1987-88 yılları kazılarında, yaklaşık 250 m² lik bir alanda, tepenin doğu kesiminde (25-27K açmaları) irdelenmiş, ancak veriler bu dönemle ilişkili bir tabaka sıradüzeni oluşturmada yetersiz kalmıştır (Çambel, et al. 1988; Çambel, et al. 1989). Ayrıca 25-26K ile hemen doğusundaki 27-28K açmalarının birbirinden farklı nitelikteki dolgu, mimari ve çanak çömlek özellikleri çanak çömlekli yerleşmelerin kendi içindeki höyükleşmesine yönelik yeni sorunları gündeme getirmiştir. Bunu izleyen 1989-1991 yılı kazıları bu sorunlara yönelik tepenin kuzeydoğu kesiminde 950 m² lik bir alanda sürdürülmüştür.

Bu alanda, P25I-F ve P26H-G açmalarında, sırtını çanak çömleksiz höyük dolgularına yaslayarak K-G yönünde uzanan üç ana evresi ve sayısız onarım evreleri olan, birbiriyle bağlantılı taş duvarlı bir yapı topluluğu ortaya çıkarken (**yeni çanak çömlekli Neolitik evre /pns**)¹, (plan 1-2) P24-26I açmalarında dolgu ve mimaride kısa mesafeler içinde değişkenlikler gözlenmiştir. 27-29K açmalarında, ilk Hücre Planlı yapıların (**d**) hemen kuzeyindeki, son Taş Döşemeli Yapılar Evresi'ne (**cp3**) kadar inen, alanların gri/siyah renkli bol küllü, yer yer bol yanık kerpiç parçacıklı ve seyrek küçük taşlı dolguları belirgin bir şekilde **pns** dolgularından ayrılmaktadır. Kuzeydeki P24G derin açmasında, daha önceki yıllar-

da belirlenmiş ana toprak seviyesinden 2 m daha aşağıda, kalın bir sel dolgusunun kilitlediği Çanak Çömleksiz Neolitik tabakalarla karşılaşmıştır. Bütün bu değişkenliğin yanı sıra, alanın en kuzeyindeki 25E açmasında çanak çömlekli yaşam düzleminden boş bir dolgu (sel dolgusu ?) ile ayrılan Geniş Odalı Yapılar Evresi'ne ait bir yapının (EE) varlığı, höyüğün topoğrafyasıyla ilgili daha önceki yıllara oranla çok farklı bir tablo çizmektedir. Ayrıca P25-26G alanına rastgelen bölümde Demir Çağ çukurları, **pns** tabakalarını kesip çanak çömleksiz tabakalara kadar inerek dolguların dağılmasına ve Neolitik dönem topoğrafyasının daha da bozulmasına yol açmıştır².

Arkeolojik verilerin yanı sıra Roma Üniversitesi'nden A. Palmieri ve B. Marcollongo'nun jeomorfolojik araştırmaları, Çayönü'nün kuzeyindeki, bugün tepenin güney sınırını oluşturan Boğazçay'ın bir yan kolu ve mevsimlik bir akarsu niteliğindeki Bestakot'un yatağını değişik dolgularla (taş, kum, kumlu toprak, mil gibi) doldurduğunu ve M.Ö. 3. bin sonlarında da tepenin ortasını yararak güneye bağlandığını göstermektedir (Marcollongo-Palmieri 1992; Caneva et al. 1993)³ Bu döneme kadar, yerleşmenin kuzey yakasındaki ana akarsu Bestakot'un çeşitli nedenlerden kaynaklanan yatağındaki ve salınımlarındaki değişiklikler, gölleşmeler ve taşkınlar yerleşmeyi zaman zaman tehdit etmiş hatta çoğu zaman yerleşme düzeninde belirleyici olmuştur. Suların aşırı yükselmesi bir süre yerleşmenin daha yüksek kesimlere çekilmesine yol açmış da olabilir. Ovakıdaki saptanmış diğer Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerin ovanın aluvyon dolgusunun sınırındaki kayalık kesimin yakınında yer almasının nedeni olasılıkla taşkınlardan korunmak amaçlıydı⁴.

Saptanan en eski sel, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin Izgara Planlı Yapılar Evresi'nin (g) ortalarında (Özdoğan, A. 1999, 39, res.11), daha sonraki ise, bugünkü verilere göre, ilk Hücre Planlı Yapılar Evresi'ndedir (**cl**). Bu evrede yaşanan büyük taşkın kuzeydeki yapı ve yaşam alanlarını tamamen sular altında bırakmıştır. Taşkınlar, bu evreden, dördüncü Geniş Odalı Yapılar

Evresi'ne (**lr4**) kadar, özellikle yerleşmenin doğu kesiminin kuzey sınırını belirleyici bir etken haline gelmiştir⁵.

Izgara Planlı Yapılar Evresi'ndeki taşkın, topografya ve yerleşme düzeni üzerindeki etkilerini şimdilik bilmiyoruz. ÇÇÖNB'nin ikinci yarısında akarsuyun seviyesi yükselmiş ve taşkınlar, özellikle Hücre Planlı Yapılar Evresi (**cl-3**) boyunca, güneye doğru, zaman zaman **Plaza**'nın (meydan) kuzeyindeki yapıların kuzey odalarını da kaplayarak ve binaların arasındaki boşluklara kadar sokularak, yer yer oldukça kalın dolguların birikmesine yol açmıştır⁶. Bu dolguların birikme süreci ve göl ve/veya bataklıkların oluşup oluşmadığı belirsiz olmakla birlikte, ikinci ve üçüncü Hücre Planlı Yapılar Evresi'ndeki (**c2-3**) mevcut **Plaza**'nın kuzey sınırı korunarak yerleşmenin kısmen güneye kaydırılması, yapıların kuzey duvarlarının "tahkim edilmesi", bu evreye ait buluntu ve yanık kerpiç kalıntılarının milli dolgunun içinde rastlanması suyun bu kesimde "uzunca" bir süre varlığını sürdürdüğüne işaret etmektedir. 25I açmasının güney yarısında **yeni Çanak Çömlekli Neolitik Evrenin (pns)** altında, mille örtülü ilk Hücre Planlı Yapılar (**cl**) ile aynı düzlemdeki Geniş Odalı Yapılar Evresi'nin başlarına tarihlenen bir yapı (EF/**lr1**), en azından su seviyesinin burada geçici de olsa, tekrar iskana olanak tanıyacak kadar düştüğünü ya da Bestakot'un yatağını değiştirdiğini göstermektedir. Yeni bir taşkın ve bunu izleyen başka taşkınlar, bu alanın yine uzunca bir süre terk edilmesine yol açmıştır. Bu evrenin ikinci ve üçüncü alt evresine ait binaların (EA/**lr2** ve DT/**lr3**) Hücre Planlı yapıların "tahkimli" duvarlarının üzerinde konumlanması, yerleşmenin bu bölümünün yükselmesine (özellikle 25-27K açmaları kesiminde), dolayısıyla kuzey, kuzeydoğu ve kısmen kuzeybatıya doğru dikçe bir yamacın oluşmasına yol açmıştır. Bu yamacın zaman zaman sular altında kalması sonucu binaların yanık molozları dağılmış, yapı içi ve dışı çeşitli günlük kullanım eşyaları da bu alana saçılmıştır. Nitekim bu dolguların içindeki bulgular, yuvarlak yongalanmış kurslar (chipped-disc), kil heykelcikler, yalın halka parçaları ve kemik bızlar gibi çeşitli nesne-

ler Geniş Odalı Yapılar Evresi'nin tipik buluntularını içermektedir. Ayrıca çok sayıda iri hayvan kemiği, boğulup sürüklenen leşlere ait olabileceği gibi "suların tehdidine karşı" kurban edilmiş hayvanların kalıntıları da olabilir⁷.

Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmelerden **eski Çanak Çömlekli Neolitik Evre** yerleşmesine (**pnk**) ait dolgular da taşkınlardan etkilenmiş ve yer yer yamacın dikleştiği kuzey kesimde çanak çömleksiz dolgularla iç içe geçmiştir. Bestakot'un M.Ö. 3. binlerde tepenin ortasında açtığı derin yatak yukarıda sözü edilen kuzeybatı yamacın daha da dikleşmesine ve batıda da ayrıca dik yeni bir yamacın oluşmasına yol açmıştır (bkz. Özdoğan et al. 1991). Bu süreçte **pns** tabakaları doğu ve batı taraftan bir kaç kez yenilenmiş yüksek ve kalın taş teras ve set duvarlarıyla oldukça korunmuştur. Doğudaki set duvarı **pnk** dolgularının aşınmasını önlemekle birlikte teraslar dışındaki Çanak Çömleksiz Neolitik, üst **pnk** ve üst **pns** tabakaları akarak birbiriyle karışmış, bu durum yer yer ters tabakalanmaya neden olmuştur. Bu karışıklığın en belirgin izlendiği alanlar taşkınların da yoğun etkilediği Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmelerin kesiştiği 24I-H, 25I-K ve kısmen 26-27K açmalarıdır (plan 5-7).

Tüm bu veriler karşısında ortaya çıkan ilginç bir olgu, Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmenin Geniş Odalı ile Hücre Planlı Yapıların evreleri arasına yayılan milli dolguların içinde yatay tabakalanmış çanakların bulunmasıdır. Bir diğer ilginç durum da, **pnk** dolgularındaki diğer günlük kullanım malzemeleri, özellikle kil nesne, sürtmetaş ve kemik alet çeşitlenmesinin Geniş Odalı Yapılar Evresi buluntu topluluğu ile oldukça yakın benzerliğidir. Değişik öge veya biçimlere **pns** evresinde rastlanmıştır.

Çayönü'nde Çanak Çömleksiz Neolitik-Çanak Çömlekli Neolitik arasında kesintisiz bir "geçiş süreci" olduğu değişik yayınlarda irdelenmiştir⁸. Ancak son yıllardaki değerlendirmelerde bu iki ana dönemin (son ÇÇÖNB-C ve **pnk**) belli bir süre koşut gittiği yönünde güçlü bulgular elde

edilmiştir. Bu olgu buluntu topluluklarındaki bir çok benzer ana ögenin her iki ana evrede de karşımıza çıkmasıyla görülmektedir. Hücre Planlı Yapılar Evresi'nden itibaren "katkılı toprak malzeme" kullanımı günlük yaşamın değişik alanlarında yayılırken, öte yandan "ÇÇÖNB geleneği"nin "yozlaşmakla" birlikte devam ettiği gözlenmektedir. Bu veriler, Çayönü'nün Son ÇÇÖNB ve ÇÇÖNC olarak adlandırılan dönemlerinde çanak çömlek kullanan ve kullanmayan toplulukların yanyana yaşadığı olasılığını güçlendirmektedir.

Hatta bazı veriler, Çayönü'ndeki bu "birlikte yaşam süresinin" daha da erkenlere de çekilebileceğini işaret etmektedir. Öne sürdüğümüz bu varsayımı destekleyici unsurlar Çayönü halkının Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde hammadde olarak kilden ne şekilde yararlandıklarının, özellikle Taş Döşemeli Yapılar Evresi'nden itibaren izlenen çizginin incelenmesiyle daha iyi anlaşılacaktır.

İb. Çayönü'nde Katkılı Toprağın Hammadde Olarak Kullanımı

İlk Gelişim Aşaması'nda (ÇÇÖNA) yontmataş endüstrisine göre Kuzey Zagros Kültür Bölgesi içindeki Çayönü, **İkinci Gelişim Aşaması**'nda Kanallı Yapılar Evresi'nden (erken ÇÇÖNB) itibaren Yukarı Mezopotamya kültürleri/yerleşmeleri ile de ilişki kurmaya başlamıştır. Çayönü'nün **Üçüncü Gelişim Aşaması** içinde, Taş Döşemeli Yapılar Evresi'nde Orta Mezopotamya ile kurulan ilişkiler, Hücre Planlı Yapılar Evresi'nden (orta ÇÇÖNB) itibaren hissedilir şekilde artmıştır. Bu aşamada gerek yerleşme düzeni ve mimari gerekse günlük hayat ve inanç sisteminde gelenekler büsbütün yadsınmamakla birlikte, belirgin bir şekilde "yeni kavramların" izleri görülmektedir. Çeşitli günlük kullanım eşyalarında da daha önceki evrelerden farklı öğelerin girdiği ve bazılarının da kullanımının oldukça azaldığı, bazılarının ise yaygınlaştığı dikkati çekmektedir. Özellikle kemik aletlerde iğnelerin önemini kaybedip ince bızların çoğalması, taş halka/bilezik ve kaplarda yalın olanların sayıca artması, yuvar-

lak yongalanmış kursların **İlk Gelişim Aşaması** sonlarından itibaren bilinmesine rağmen kullanımının bu dönemlerde yaygınlaşması gibi.

Katkılı toprağın taşınabilir küçük eşya üretimindeki kullanımı Çayönü'nde Çanak Çömlekli Neolitik evreden çok önceki tabakalarda da mevcuttur. Kil nesneler Yuvarlak Planlı Yapılar'ın sonlarından itibaren görülür. En eski minik kap ise eski Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde karşımıza çıkar (88 F.47/ÇÇÖNA). Kil nesnelerde sayısal ve çeşitlilik açısından Kanallı Yapılar Evresi'nin sonlarından (**ch3**) itibaren bir artış görülür. Katkılı topraktan eşya üretimi Hücre Planlı Yapılar Evresi'nden itibaren gözle görülür bir şekilde farklı bir boyut kazanır. Son Hücre Planlı Yapılar Evresi'ne (**c3**) ait bazı yapıların içinde, kaba, bol bitkisel katkılı kerpiç hamurundan, olasılıkla yangın sırasında "kendiliğinden pişmiş" kaplar bulunmuştur (res.1-2). Bunların çoğu sıg, kenarları hafifçe yükseltilmiş yuvarlak veya köşeleri yuvarlatılmış dörtgen biçimli, düz diplidir (res.3-4) (Broman-Morales 1990, 71, lev.29; Özdoğan ve Özdoğan 1993, res.2). Bu kapların yanısıra dış yüzeylerinde kaba atkılı sepet izleri taşıyan, silindirik gövdeli derince olanları da vardır. Bu ikinci tiplerin kendi başlarına kap olmayıp sepetlerin içine yalıtım malzemesi olarak sıvanan kilin daha sonra dışının yanmasından ötürü "kap biçimi"ni aldıkları bir olasılıktır. Sepetlerden doğrudan "kalıp" olarak yararlanıldığı da bir diğer olasılıktır. Bu tür bir uygulama seri çanak yapımına giden süreci kolaylaştırmış olabilir. Bu kaplardan birinin (87 F.92) analizi, kalkerli kilden bol bitkisel, taşçık ve mineral katkılı olduğunu ancak bilinçli pişirilip pişilmediğinin anlaşılamadığını ortaya koymuştur. Hamur, Çayönü çanak çömleğinin **Bol Bitkisel, Bol Mineral Katkılı Mal** (IA2) hamuru ile aynıdır, yüzeyi ise, yüzey işlemleri öncesi durumunu yansıtır.

Bu kapların dışında daha çok başka bir nesnenin alt desteği gibi görünen yüksek silindirik kaideli, hafif dışa açık ağızlı bir "kap" vardır (81 F.20/Özdoğan ve Özdoğan 1993, res.2). Bu "kap", Broman-Morales'in "tokmak-benzeri-nesne" olarak adlandırdığı (Broman-Morales 1990,

70-71, lev.28/78 F.3), genellikle rafine kilden yapılma değişik boyuttaki silindirik nesnelere tam benzememekle birlikte, fikir olarak aynıdır (dip kısımları iç bükey, diğer ucu bir sap gibi bir şeyin üzerine oturacak şekilde yuvalı; bir süslemenin ara parçası veya tabanı niteliğinde). Ev maketleri de (Broman-Morales 1990, 69, lev.30; Bıçakçı 1995; A.Özdoğan 1999) Çayönü ÇÇÖNB halkının kilden büyük boyutlu, değişik taşınabilir eşyalar üretme konusuna yabancı olmadıklarını göstermektedir.

Gerek ev modellerinin gerekse kapların günlük hayattaki işlevi bilinmemekle birlikte hepsinin "gömülmüş" yapıların içinde bulunmaları "özel üretilmiş adak ve sunu eşyası" olabileceklerini aklımıza getirmektedir⁹. Kafataslı Yapı'nın (BM2b), Taş Döşemeli Yapılar Evresi'ne (**cp**) tarihlenen yapı evresine ait, kült eşyası niteliğindeki "kaideli kırmızı boyalı sunu kabı"nın (86 F.51)¹⁰ (res.5-7) yapının terki sırasında bırakılmış olması da bu olguyu desteklemektedir. Aşağıda vereceğimiz bir kaç örnek kapların yanısıra çanak parçalarının da ÇÇÖNB topluluğu için özel önem taşıdığını göstermektedir. Bu tür "yaklaşımı", daha ilkeri dönemlerin pişmiş toprak kap ve çanak parçaları ile mezar ve adak gelenekleri arasındaki karmaşık ilişkinin başlangıcı olarak öngörebiliriz¹¹.

Kafataslı Yapı'da "kaideli kırmızı boyalı sunu kabı" ile aynı hücrede bir grup insan kemiğinin yanındaki çanak parçası; aynı evreye ait bir konut yapısındaki (DA/**cpl**) yapının terki sırasında bırakılan eşyalarla birlikte bulunan bir başka çanak parçası; Hücre Planlı Yapılar ilk evresine ait (**d**) taban altı mezarlarından birinde (CX, '91 S.2) çıkan mezar hediyeleri arasındaki iki çanak parçası yukarıda sözünü ettiğimiz diğer verilerle değerlendirildiğinde, ilk çanak çömlek yapan ve/veya kullanan toplulukların Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşme ile eş zamanlılığını gündeme getirmektedir.

İlerideki bölümde aktarılacağı gibi Yeni Çanak Çömlekli Neolitik Evre (**pns**) çanak çömleğinin "daha önce bir aşama geçirmiş olması", bir baş-

ka anlatımıyla "gelişkin özellikler sergilemesi" çanak yapısının daha eski bir evrede geliştirildiğini ortaya koymaktadır. Bu gelişmenin aşamalarını, yukarıda sözünü ettiğimiz sepetlerin içinin katkılı kille kaplanması, kuruyunca sepetlerin kesilip atılması ve taş kaselerin kalıbını çıkartmak olarak düşünebiliriz. İkinci bölümde görüleceği gibi, sepetlerin kaplama malzemesinin **Bol Bitkisel, Bol Mineral Katkılı Malın** özelliklerini taşıması ve **Bol Mineral Katkılı Kaba Mallar**'ın taş kaplar ve kalıp olarak düşündüğümüz (Özdoğan, A. 1994, 94) kabaca küresel-silindirik taşlarla biçimsel benzerliği bu düşüncemizi pekiştirmektedir¹².

Bütün bu verileri değerlendirdiğimizde "gelişim" büyük bir olasılıkla, dönemsel olarak Çayönü'nün Orta (?) ve Son ÇÇÖNB/ÇÇÖNC dönemi ile koşuttur. Hücre Planlı Yapılar Evresi'nin başlarından itibaren çeşitli taşkınların etkisiyle yerleşme düzenin bozulması büyük bir olasılıkla toplumsal düzenin altüst olarak inançların ve tabuların yıkımına yol açmıştır.

Tüm bu sonuçlarla birlikte çanak üretiminin ve kullanımının yaygınlaşmasının, öncelikle yoğun seller karşında "yiyeceğin daha iyi korunabileceği bir malzemeye gereksinim duyulması"dan kaynaklandığı ileri sürülebilir. Bu gereksinim baskısıyla birlikte inanç sistemindeki değişiklikler de, kil kap/çanağı adak eşyası/tören sunu kabı amaçlı özel niteliğinden günlük hayatın bir parçası haline getirmiştir.

II. Çayönü Neolitik Çanak Çömlek Topluluğu

Bu bölümdeki değerlendirme Çayönü'nün, Hücre Planlı Yapılar (cl-3), Geniş Odalı Yapılar (lr1-4), eski ve yeni Çanak Çömlekli Neolitik (**pnk** ve **pns**) evrelerinin kesiştiği ve **pns** tabakalanmasının en iyi belirlendiği P25I-K, P26I-K, P24-25H ve kısmen P24H, 26H malzemesine dayanmaktadır. Bu alan, en kapsamlı gelişim çizgisini verdiği öngörülerek seçilmiştir. Çanak çömlekli dolguların bulunduğu diğer açmaların malzemesi, **pns** evresinin kuzey uzantısının bulunduğu P25-

26G ve P25F açmaları Demir Çağ çukurları tarafından çok karıştırıldığı; **pnk** evresini içeren P27-29K açmaları, açılmış alanların küçüklüğü ve tabakalanmayı belirleyecek mimarinin bulunmayışı; P24I açması kalın taşkın dolguları ve yamaç akıntılarının varlığı nedeniyle, bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bununla birlikte bazı mal gruplarının daha iyi belirlenebilmesi için P24I ve P27-29K açmalarının malzemesinden yararlanılmıştır.

Çayönü çanak çömleğinin kimyasal ya da fiziksel kil analizleri yapılmadığından değişik mal grupları tamamen parçaların görsel özelliklerine dayanarak belirlenmiştir. Çanak çömleğin tümü el yapımıdır (veya kalıp?) ve belirgin bir standartlık yoktur.

IIa. Mal Grupları

Çayönü çanak çömleğinde, en çok görülen mal grubu, **Bol Bitkisel Katkılı** (IA) ana mal grubu içindeki, **Bol Bitkisel Az Mineral Katkılı** (IA1) grubudur. Ancak bu grup, katkı oranlarına göre oldukça geniş bir yelpazeye yayılır. Mineral katkı, bazen az ve ince, bazen de bol ve iridir. Buna karşın bitkisel katkı her zaman "ana katkı"dır. Bu grup içindeki en yaygın alt grup **Koyu Yüzlü Sıradan Mal**'dır (IA1a). İnce kum ya da az miktarda orta büyüklükte taşçık katkının yanı sıra bitkisel katkı belirgindir. Genellikle sıkça dokuludurlar. Hamur renkleri açık ve koyu kahverengi ile devetüyü ya da kurşuni tonlar arasında çeşitlilik gösterirken, yüzey kahverengi, devetüyü ya da kurşununin tonlarındadır. Genellikle düzeltili ama hafif dalgalı, dış yüzeyleri donuk aklıdır. İnce kenarlı parçalar daha özenli yapım ve parlak aklılarıyla dikkati çekmektedir. Bu gruba ait parçalar genellikle orta kalitede pişmiş olmakla beraber, ince kenarlı parçaların daha pekişmiş dokulu ve yüksek ısıda pişirildiği söylenebilir.

Koyu Yüzlü Sıradan Mal'ı sayısal olarak, bu gruptan yalnızca "donuk turuncu yüzeyi" ile ayrılan **Turuncu Yüzeyli Mal** (IA1b) ve, "hamur katkılarının kabalığıyla" ayrılan diğer altgrup,

Koyu Yüzlü Kaba Hamurlu Bol Taşçık Katkılı Mal (IA2a) izler. **Turuncu Yüzeyli Mallar** oldukça standart, genellikle büyük ve kalın kenarlı kaplardır. Hamur ve yüzey rengi turuncu tonlarında, öz ise siyahtır. Doku ve katkı özellikleri **Koyu Yüzlü Sıradan Mal'a** (IA1a) benzer. Bazı parçalarda görülen "kendinden astar" dışında yalındırlar, dış yüzeyler bazen donuk aklıdır.

Bol Bitkisel, Bol Mineral Katkılı Mal (IA2) grubu içindeki **Koyu Yüzlü Kaba Hamurlu Bol Taşçık Katkılı Mal** (IA2a), gerek hamur ve yüzey, gerekse pişme özellikleri bakımından bütün çanaklar içinde "en kaba yapım" olarak tanımlanabilir. Gevşek/gevrek dokulu, bol iri bitkisel, iri taşçık ve kum katkılıdır. Katkı malzemeleri kabın yüzeyine vurmuştur. Yüzeyleri kabaca düzeltilmiş, dalgalı ve pütürlüdür. Açık genellikle dış yüzeyde ve donuktur. Yüzey ve hamur renkleri bakımından **Koyu Yüzlü Sıradan Mal'a** (IA1a) benzetmekle birlikte **Turuncu Yüzeyli Mal'a** (IA1b) benzeyen iri katkılı kaba hamurlu bir alt grubu da mevcuttur.

Bitkisel katkı ağırlıklı mal grupları arasında süngerimsi bir dokuya sahip "kofluk" hissi veren, açık renkli ve yalın yüzeyli **Bol Bitkisel Katkılı Kof Mal** (IB) ile, oldukça az sayıdaki **Bitkisel Katkılı, Astarlı Mal'ı** (IC) sıralayabiliriz. Bunlar "husking tray" olarak bilinen kap parçalarıdır.

Kendi içinde zengin çeşitlemeye sahip ikinci ana grup **Bol Mineral Katkılı Mallar'dır** (II). Bu malların ortak özelliği hamurlarındaki kum taneciklerinin yoğunluğudur. Ancak kumun yapım aşamasında bilinçli olarak mı hamura katıldığı, yoksa kilin yatağından mı karıştığı belirsizdir. Bununla birlikte, bu grup ile **Bol Bitkisel Katkılı** grup arasında gerek yüzey rengi ve işlemi, gerekse fırınlama bakımından belirgin farklar söz konusudur. Bu grubun hamurlarında ana katkı malzemesi kum olmakla birlikte, taşçık, mika ve "beyaz tanecik" olarak adlandırdığımız, olasılıkla kireç, alçı gibi bazı maddeler de mevcuttur¹³. Kumun, ana katkı malzemesi olarak öne çıkmasıyla birlikte, teknolojik bir değişim de izlenir.

Bol Mineral Katkılı Mallar'ın en büyük alt grubu, **Bol Kum Katkılı Mal** (IIA) dır. Bu malların, bitkisel ana katkılı mallara oranla öz ve yüzeyleri daha açık renkli ve parlaktır. Genelde daha iyi pişmişlerdir. Koyu öz nadirdir. Kumun yanısıra ince mika katkılıları da vardır. **Bol Kum Katkılı Mallar** (IIA1a-b) genellikle, görece ince yapım mallardır, kalın kenarlı parçalar azdır. Parçaların çoğunda açık renkli, pembe ve krem, bazılarında ise turuncu astar bulunur. Bu astarın, Çayönü'ndeki az sayıdaki boya bezekli parçanın yüzey özelliklerine dayanarak aynı zamanda boya bezeğe zemin oluşturma amacı taşıdığını ileri sürebiliriz. Bu oldukça kaliteli görünümlü astar, olasılıkla, boya bezeğin yaygınlaşmasından önceki bir ara aşamadır (res.6).

Bol Mineral Katkılı Mallar (II) içinde az sayıda **Kaba Mal'a** (IIA2) rastlanır. Bu grubun en belirgin özelliği kap kenarlarının çok kalın oluşudur (yaklaşık 1.5 - 2.5 cm). Hamurdaki katkı malzemesi oldukça yoğundur, adeta "hamur bu katkı malzemesinden" oluşmaktadır. Katkı malzemesine göre - yoğun ince kum ve bol iri mika katkı olarak iki alt gruba ayrılır. Biçimleri taş kapları andırır.

Bol Mineral Katkılı Mallar (II) içinde en dikkati çeken grup, **Pekişmiş Dokulu Taşçık Katkılı Mal'dır** (IIB). Bu parçalar, Çayönü çanak çömleğinin genel niteliklerinden farklıdır. Ele alındığında "madenimsi hissi veren" ağırlık ve sertliktedirler. Hemen hemen hepsinin iç yüzeyinde kalın bir cisimle düzensizce yapılmış kazıma izleri görülür. Bir grup (IIB1) parçaların dış yüzeyindeki kalın kırmızı astar oldukça dikkati çeken parlak "vişne çürüğü" rengindedir. Astar, iç yüzeyin ağız kenarında, yaklaşık 1 cm genişliğinde bir bant şeklinde devam eder. Ayrıca dış yüzeylerdeki diğer bir özellik, astarsız bir bantın varlığıdır. Bu bantın üzerindeki, ince ve düzensiz çizgi izleri, olasılıkla, astarlı yüzeyin kazınması sırasında oluşmuştur (res.8). Bu grubun bir diğer belirgin özelliği de siyah taşçık katkısıdır. (IIB2) alt grubu, astarsız olmasıyla diğerlerinden ayrılır. Çayönü Tepesi'nin ana çanak çömlek grupların-

dan **III. Grup**, Amik Ovası araştırmalarından bilinen **Koyu Yüzlü Açkılı Mallar** (KYAM) dır (Braidwood - Braidwood 1960). Ancak bu adlandırmanın, geniş bir yelpazeye yayılması, çoğu kez sıradan koyu/donuk yüzeyli açkılı mallarla karıştırılmasına yol açar¹⁴. Ne var ki yapım ve nitelik bakımından kendine özgü bu grup, oldukça pekişmiş dokulu, ince mineral katkılı, "sıradan koyu/donuk yüzeyli mallar"dan daha parlak açkılı, dolayısıyla çok daha kaliteli ve özenli yapılmış mallardan oluşmaktadır. Çayönü'ndeki **Koyu Yüzlü Sıradan Mal** (IA1a), **Koyu Yüzlü Açkılı Mal**'a sadece yüzey rengi ve biçim açısından benzer. Amik Ovası KYAM'ı, Çayönü çanak çömleği içinde küçük bir grup olarak, oldukça belirgindir. Bu grubu, Çayönü ile benzerlik taşımayan Mezraa Teleilat (Karul et al. 2001) gibi Fırat yerleşmelerinde görürüz.

IIb. Biçimler (res.16-18)

Çayönü Neolitik çanak çömleği biçimsel açıdan **Boyunlu ve Boyunsuz** kaplar olarak ikiye ayrılır. Boyunsuz kaplar arasında ağız çapı gövde çapından daha küçük olan **Daralan Ağızlılar** (IA) en çok rastlanan biçimdir. Gövdenin, ağızdan dibe doğru gidişine göre, **Derin Gövdeliler** (IA1), **Küresel Gövdeliler** (IA2), **Basık Gövdeliler** (IA3) olarak alt çeşitlemesi vardır. **Derin Gövdeliler** ile **Küresel Gövdeliler** en yaygın gruptur. Daralan ağızlı ve derin çömlekler, en çok **Koyu Yüzlü Sıradan**, **Orta Kalınlıkta Kenarlı Mallar** (IA1a2) ve **Koyu Yüzlü Sıradan**, **İnce Kenarlı Mallar** (IA1a1)'da görülür.

Daralan ağızlı biçimler, Çukurova ve Antakya Bölgesi'nde Amik A-B evrelerinde görülmekle birlikte Çayönü'ndekilerden farklıdır (Braidwood-Braidwood 1960, 50, 78, şekil 52:7-13). Tar-sus Gözlükule'nin Neolitik çanak çömlek gruplarından, **Koyu Açkılı Mallar** ile **İnce Siyah, Krem, Kırmızı Açkılı Mallar**, daralan ağızlı çömleklerin çeşitli örneklerini içerir. Ancak aynı döneme ait **Açık Renkli Kumlu Mallar**'ın daralan ağızlı biçimi yoktur (Mellink 1956 (Goldman 1956 içinde), 66-67). Mersin Yumuktepe XXXII-XXVI çanak çömlek örneklerinin gösterildiği

(Garstang 1953, şekil 11) tabloda, daralan ağızlı biçimlere rastlanmamasına karşın, metin kısmında (a.g.e:22) "yaygın görülen biçimler" arasında sayılmaktadır.

Güneydoğu Anadolu'da, Çayönü çanak çömleğiyle benzer özellikler gösteren Yayvantepe'nin çanak çömleğinde de daralan ağızlı kaplara rastlanmaz (Caneva 1993). Ne varki Akarçay'ın III. evresindeki "koyu renk özlüler" arasında, kapalı ağızlı biçimler bulunur (Arimura et al. 2001, şekil 9,4). Suriye'nin kıyı kesimindeki Ras Şamra VB-VA'da daralan ağızlı kaplar azdır (Contenson 1992), Tell Sukas III'te ise hiç yoktur (Riis-Thra-ne 1974).

Çayönü'nün **Daralan Ağızlı** (IA1-2-3) kaplarının benzerleri Kuzey Suriye Balık Vadisi'ndeki Tell Damişliya (Akkermans 1988), Tell Aswad (Le Miere 1979) ve Tell Sabi Abyad (Le Miere -Nieuwenhuyse 1996) yerleşmelerindendir. Söz konusu yerleşmelerde, bu grubun çanak çömlek topluluğu içindeki oranı diğer bölgelere göre daha fazladır. Tell Aswad'ın her üç mal grubunda da (B-C-D), **Derin Gövdeli** (IA1), **Küresel Gövdeli** (IA2) ve **Basık Gövdeli** (IA3) biçimler vardır. Bu da **Daralan ağızlı** biçim-mal ilişkisinin yöreden yöreye değiştiğini göstermektedir. Tell el-Kowm'da (Dornemann 1986) "normal mal" grubunda, **Derin, Küresel ve Basık Gövdeli** biçimler bulunurken, "sert mal" grubunda yalnız **Derin Gövdeli** kaplar görülür. Kuzey Suriye'deki Tell Koşak Şamali'nin Neolitik kap biçimleri arasında, bitkisel katkısı açısından benzeyen ama yüzey rengi pembe/kırmızı açkılı mallarda daralan ağızlı biçimler bulunmaktadır (Le Miere 2001, şekil 7.4, 1-4) Tell el-Kerkh'deki KYAM olarak tanımlanan grup, mal olarak Çayönü KYAM'ına benzememekle birlikte, daralan ağızlı biçimleri vardır (Tsuneki et al. 2000, şekil 6, 7; 2001, şekil 7, 1 ve 2). "Merkezi alanın" 2d-3 tabakasından çıkan, KYAM grubundaki daralan ağızlı parçaların farkı, bezekli olmalarıdır (Tsuneki et al. 2000, şekil 7, 4).

Doğu Akdeniz kıyı şeridinde, Eriha ÇÇNA'da (Kenyon -Holland 1982) ve Eski Neolitik Bib-

los'ta daralan ağızlı kapların diğer bölgelere göre sayıca fazlalığı dikkat çekicidir (Woolley 1925, res. IX, şekil 1). Ancak aynı bölgedeki Son Neolitik kültürü temsil eden Nahal Beşet I'de (Gopher et al. 1992) ise daralan ağızlı kap yoktur. Buna dayanarak, daralan ağızlı kap biçiminin, bu bölgede, Son Neolitik'ten önceki dönemlere ait olduğunu önerebiliriz.

Kuzey Mezopotamya, Umm Dabagiyah'ta orta büyüklükteki **Derin Gövdeli-Daralan Ağızlı** çömlekler ve büyük **Basık Gövdeli-Daralan Ağızlı** kaplar (Kirkbride 1972, şekil IX ve XI), Ali Ağa'da ise, küçük **Derin Gövdeli-Daralan Ağızlı** biçim vardır (Braidwood et al. 1983). İran'da, Ali Koş yerleşmesinin **Muhammed Cafer Evresi**'nde, daralan ağızlı kaplar pek yaygın değildir (Hole-Flannery 1962, şekil VIII). Çoka Sefit'in (Hole 1977) Cafer Evresi'nde ise, diğerlerine göre en çok görülen biçimdir.

Daralan ağızlı çömlekler, Çatalhöyük'ün Amik A öncesine tarihlenen XII-XI tabakalarında olmakla birlikte¹⁵ daha üstteki VIII-V tabakalarında karşımıza çıkar (Mellaart 1961; Mellaart 1966, 170, şekil 4; Last 1996). Buradaki verilere dayanarak bilinen en eski biçimlerin açık ya da dik kenarlı (sepet ve kutu benzeri) kaplar olduğu, daha sonra daralan ağızlı biçimlerin yapılmaya başlandığı ve zamanla gelişkin formlarla birlikte, tekrar açık ve dik kenarlıları kapsayan bir biçim çeşitlenmesine gidildiği önerilebilir¹⁶.

Daralan Ağızlılar grubundan sonra, en çok rastlanan grup, **Geniş Ağızlılar** (IB) dir. Bu kapların ortak özelliği, en geniş gövde çapı ile ağız çapının hemen hemen eşitliğidir. Gövdeler, çoğunlukla ağız ve dip arasında dik olarak çıkmaktadır ancak bazı parçaların gövdelerinde hafif bir dışbükey kıvrım vardır. En yaygın alt grubu, gövdeleri, dipten ağıza yaklaşık 90°'lik bir açıyla çıkan **Dik İnen Gövdeli** (IB2) kaplarıdır. Bazı parçaların kısa ağız kenarı dışa doğru, bazen hafif, bazen de keskin dönüşlüdür.

Çayönü'nde, **Geniş Ağızlı, Yarı Küresel Gövdeli, Derin-Küçük** kaplar ve **Basık-Küçük** kaplar, en

çok **Koyu Yüzlü Sıradan İnce Kenarlı** (IA1a1) mal grubunda; **Derin-Orta ve Basık-Orta** biçim grupları ise, en çok **Koyu Yüzlü Sıradan Orta Kalınlıkta Kenarlı** (IA1a2) mal grubunda görülmektedir. **Derin-Büyük ve Basık-Büyük** kaplarda ise ait oldukları mal grupları bakımından belirgin bir sayısal çokluk saptanamamıştır. **Geniş Ağızlı, Dik İnen Gövdeli** (IB2) biçimler en çok **Koyu Yüzlü Sıradan Orta Kalınlıkta Kenarlı** (IA1a2) mallarda görülür.

Geniş ağızlı biçimler, bir çok yerleşmede, en sık karşılaşılan gruptur. Güneydoğu Anadolu'daki Sürük Mevkii (Stein 1992), Kumartepe (Roodenberg 1984a ve b) ve Yayvantepe'de (Caneva 1993), hem mal hem de biçim bakımından Çayönü'ndekilere benzeyen geniş ağızlı kaplar bulunmaktadır. Yayvantepe'deki kaplar, üzerlerindeki memecik-yumrucuk bezeme yönünden de benzemektedirler. Buna karşın, Yayvantepe kapları, Çayönü kaplarından daha kaliteli ve özenlidir (Caneva 1993, resim 5b). Çayönü'nün **Geniş Ağızlı Yarı Küresel Gövdeli** (IB1) kaplarına, Çukurova Bölgesi'ndeki, Gözlükule (Goldman 1956) ve Yumuktepe (Garstang 1953) yerleşmelerinde de sıkça rastlanmaktadır. Bununla birlikte, Çayönü'nün **Geniş Ağızlı Dik İnen Gövdeli** (IB2) biçimleri, Tell Cüdeyde ve Dahab yerleşmelerinin, Amik A ve B Evresi'nin "Koyu Yüzlü Açıklı Mallar"ında en çok görülen biçimlerdir (Braidwood-Braidwood 1960, 50).

Kuzey Suriye'de **Geniş Ağızlı Yarı Küresel Gövdeli** (IB1) kaplar, Tell Aswad'ın her üç (B-C-D) mal grubunda da görülmektedir (Le Miere 1979). Damışliya'nın çanak çömleği içinde en çok **Geniş Ağızlı Dik İnen Gövdeli** (IB2) kaplara rastlanır (Akkermans 1988, şekil 6, 2). Tell el-Kowm'da **Dik İnen Gövdeli** kaplardan çok **Yarı Küresel Gövdeli**, geniş ağızlı kaplar vardır (Dornemann 1986, şekil 28, 6). **Geniş Ağızlı** kaplar, kıyıda; Tabbat el-Hamam (KYAM) (Hole 1959, şekil 2, 7), Ras Şamra (Contenson 1992, şekil 162, 3, 6) ve Tell Sukas III'ün (Riis et al 1974, 25, 41, 60, 66; şekil: 42, 45, 94, 95, 137, 158) en yaygın biçim gruplarını oluştururlar. Tell Koşak Şamali'de de bitkisel katkı grubun pembe/kırmızı

açıklı malları arasında rastlanır (Le Miere 2001, şekil 7.4, 13, 4, 16). Doğu Akdeniz Bölgesi'nde, Biblos (Wooley 1925), Eriha (Kenyon-Holland 1982) ve Nahal Beşet I'de de geniş ağızlı ve genellikle derin kap biçimleri mevcuttur (Gopher et al. 1992).

Dik İnen Gövdeli ve Yarı Küresel Gövdeli kap biçimleri, Kuzey Mezopotamya'da, Telul et-Talat (Fukai-Matsutani 1981, şekil 35, 9 ve 37, 2), Hassuna Ia (Lloyd et al. 1945, şekil 7, 1), Umm Dabagiyah (Kirkbride 1972, şekil XII, 18, 21), Ali Ağa (Braidwood et al 1983, şekil 230, 4, 8) ve Jarmo'da da (Braidwood et al. 1983, şekil 15, 4) görülmekle birlikte, bu biçim grubunun yaygın ya da tipik biçimi olmaktan uzaktırlar.

İran'daki Tepe Guran'ın eski evrelerinde (Mortensen 1974, şekil 6), **Geniş Ağızlı Yarı Küresel Gövdeli** ya da **Dik İnen Gövdeli** biçimler, çoğunlukla "bezeksiz devetüyü mallar"dadır. Çaka Sefit'in Cafer Evresi'nde, geniş ağızlı biçim grubu oldukça azdır, buna karşın daha geç Surk Evresi'nde daralan ağızlılarla birlikte sayıları artar (Hole 1977, şekil 41, e).

Toros Dağları'nın kuzeyindeki İkiz Höyük'de bulunan geniş ağızlı kaplar, mal olarak Çukurova-Antakya Bölgesi'nin malzemesine daha yakındır (Esin-Harmankaya 1991, şekil 15, en alttaki form). Gürcistan'daki Kvemo Kartli Ovası yerleşmelerinde görülenler, daha çok, **Geniş Ağızlı Dik İnen Gövdeli** grubuna girmektedir (Kiguradze 1986, şekil 8, 1 ve 56, 8).

Boyunsuz Kaplar arasındaki diğer bir grup ise, **Açık Ağızlılar** (IC) dir. Bu kapların ağız çapları, gövdenin en geniş kısmının çapından daha büyüktür. Alt gruplarına bakıldığında, konik ve derin kapların belirgin bir grup oluşturduğu, sığ kapların da bunları izlediği görülmektedir. Çayönü'nde, **Açık Ağızlı Yuvarlak Dönüslü Gövdeli** (IC1) kaplar, en çok, **Koyu Yüzlü Sıradan İnce Kenarlı** (IA1a1) mallarda görülür, bunu sayısal olarak **Koyu Yüzlü Sıradan Orta Kalınlıkta Kenarlı** (IA1a2) mallar takip eder. **Açık Ağızlı Derin Gövdeli** (IC2a) kaplar ise, en çok **Koyu Yüzlü Sı-**

radan Orta Kalınlıkta Kenarlı (IA1a2) mal grubunda görülür, bunu sayıca az bir farkla (IA1a1) mal grubu izler. **Açık Ağızlı Sığ Gövdeli** (IC2b) kaplar ise en çok **Koyu Yüzlü Sıradan Orta ve İnce Kenarlı** mal gruplarının biçimidir.

"Açık Kaplar" olarak adlandırılan bu biçim grubu, Mersin Yumuktepe'de (Garstang 1953, şekil 20) Son Neolitik'e tarihlenen XXV. tabakada ve Cüdeyde'nin Amik B evresinde görülür (Braidwood-Braidwood 1960, şekil 27). Akarçay Tepe'de de bu biçimler mevcuttur (Arimura et al. 2001, şekil 9, 1). Suriye Tell Sukas III'te (Riis-Thrane 1974) geniş açık ağızlı biçimler, yerleşmenin en yaygın grubudur. Damışliya'da ise, **Geniş Ağızlı Dik Kenarlı** kaplardan sonra en çok görülen gruptur (Akkermans 1988, 25). Son Neolitik Vadi Rabah Kültürü'nün görüldüğü Nahal Beşet I (Gopher et al. 1992) yerleşmesinin ise tipik biçimlerindendir.

Açık Ağızlı Yuvarlak Dönüslü Kenarlı (IC1) kaplar, Tepe Guran'ın R-P (alt) tabakalarında görülürken, **Açık Ağızlı Konik Gövdeli** (IC2) kaplar, H-D (üst) tabakalarında mevcuttur (Mortensen 1974, şekil 6). Bununla birlikte, Balık Vadisi'ndeki Damışliya (Akkermans 1988, şekil 6, 3) ve Aswad (Le Miere 1979, şekil 24, 9 ve 32, 1-3) ile, Balık Vadisi'nin güneyindeki Tell el-Kowm (Dornemann 1986, şekil 23, 9) ve Kaşkaşok (Matsutani 1991, şekil 67, 29) gibi yerleşmelerde, her iki grubun da aynı ya da yakın tabakalarda bulunmaları dikkati çeker. Genel olarak açık ağızlı kaplar, Tell Sabi Abyad'ın 11-7 (alt) tabakalarında bulunmakla beraber, 6-4 (üst) tabakalarında daha yaygındır (Le Miere-Nieuwenhuys 1996, şekil 3.2, 14, 15, 18; şekil 3.8, 4). Tell Koşak Şamali'nin 8 ve 18. tabakalarında, bitkisel katkılı, pembe, kurşuni yüzey renkli ve kırmızı astarlı mallarda görülür (Le Miere 2001, şekil 7.4, 5, 8 ve 19). Kafkas Dağları'nın güneyindeki Neolitik yerleşmelerde, Kramis Didi-Gora'daki birkaç örneğin dışında (Kiguradze 1986, 80, şekil 69, 3-4) açık ağızlı kase biçimine pek rastlanmaz.

Bu iki biçim grubunun eş zamanlı olduğu ancak,

açık kapların, Neolitik'in ilk dönemler oldukça kaba mallarda görülmesine karşın Son Neolitik'te daha ince yapım kaplarda yaygınlaştığı gözlenmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi açık ağızlı kaplar, İlk Neolitik'ten biraz daha geç dönemlere ve bazen de Son Neolitik'e tarihlenen yerleşmelerde karşımıza çıkmaktadır.

İkinci ana biçim grubunu oluşturan **Boyunlu Kaplar** (II), boyunsuz kaplara göre daha azdır. Kapların ana biçimleri, boyunların gövdeye birleştiği yerin genişliğine göre **Dar ve Geniş Boyunlular** olarak ana-alt gruplar, boyunun uzunluğu ve açılımına dayanarak da alt gruplara ayrılır. Parçaların çoğu, boyunun gövdeye birleştiği yerden kırılmıştır. Bu da boyun kısmının gövdeye sonradan eklendiğini göstermektedir. Elimize çoğunlukla kapların boyun kısımları geçtiğinden, boyunun başladığı kısım ile dip arasındaki gövdenin biçimi hakkında yeterli bilgimiz yoktur. Çayönü **Boyunlu Kaplar** grubu içinde en çok görülenleri **Açılan Boyunlular** (IIA2, IIB2a)dır. Ortalama boyun çapı 8 cm olmakla birlikte daha dar veya daha geniş olanları da vardır. Dik çıkan ve hafif daralan boyunlu örnekler seyrekler.

Genel olarak, Neolitik Dönem boyunlu kapları, kısa ve uzun boyunlu olarak ikiye ayrılır, uzun boyunlu, daralan, dik ya da açılan boyunlu çömlekler de bulunmaktadır. Çayönü'nde boyunlu çömleklerin bazılarına yatay delikli dikey kulp- lar yerleştirilmiştir. Yayvantepe'de bu biçimin tüm bir örneği bulunmuştur (Caneva 1993, şekil 4, 2). "Amik A Koyu Yüzlü Açıklı Mal"lar arasında da, boyunlu çömlekler kısa ve uzun boyunlular olarak iki gruba ayrılır. Kısa boyunluların (Braidwood-Braidwood 1960, şekil 24, 1-4), boyun bölümünün, gövdeden uzatılıp döndürülerek oluşturuldukları, uzun boyunluların ise (a.g.e: şekil 24, 5-9), boyun kısımlarının ayrıca biçimlendirilerek eklendiği belirtilmektedir. Mersin Yumuktepe'de Son Neolitik (XXV) tabakalarda bulunan boya bezekli, kalın ve ağızsız mal grubunda, geniş boyunlu çömlekler en çok görülen biçimdir (Sevin-Caneva 1996, 30).

Suriye Bukras yerleşmesinde boyunlu kaplar enderdir (Akkermans 1983, 352). Ras Şamra'nın özellikle VA tabakasında ise en çok rastlanan biçimdir. Ras Şamra VA2'de (Contenson 1992, şekil 168), uzun boyunlu (11 cm) kaplar, bazı omurgalı kaplar ile birlikte yaygınlaşır. Bu evrede, Çayönü ile karşılaştırılabilecek biçimler yok denecek kadar azdır. Tabbat al-Hamam'ın boyunlu çömlekleri (Hole 1959, şekil 2, 17) Çayönü'ndekilerin yakın benzerleridir. Malatya İkiz Höyük'ün Neolitik kapları arasında kısa, geniş boyunlu kaplar en çok karşılaşılan biçimdir (Esin-Harmankaya 1991, şekil 14, 15, üstteki çizim).

En yaygın dip **Yuvarlak Dönüslü Düz Dipler** (IVA). Bu gruba giren diğer düz dipler **Dik Kenar Dönüslüler** (IVB) ve **Kalınlaştırılmış Dipler** (IVC) dir. **İçbükey Dipler** (V) azdır. **Yuvarlak Kenar Dönüslü Düz Dipler'e** (IVA) Çayönü'nde en çok, **Orta Kalınlıkta Kenarlı Koyu Yüzlü Sıradan** (IA1a2) **Mallar'da**; **Dik Kenar Dönüslü Düz Dipler'e** (IVB) ise **Orta Kalınlıkta Kenarlı Koyu Yüzlü Sıradan Mallar'da** rastlarız (IA1a2). **Kalın Kenarlı Koyu Yüzlü Sıradan Mallar** (IA1a3) arasında sayısal olarak belirgin bir fark bulunmamaktadır. **Kalınlaştırılmış Düz Dip** (IVC)ler için de aynı durum söz konusudur, ancak bu grup, **Bol Kum Katkılı Yalın İnce** (IIA1a) mal grubunda çoktur.

Yuvarlak Kenar Dönüslü İçbükey Dip (VA) grubu, mal grupları arasında oldukça düzenli bir dağılım gösterir **Dik Kenar Dönüslü İçbükey Dip** (VB) grubu ise belirli bir mal grubunda yoğunlaşmaz ancak görüldüğü mal grupları, **İnce, Orta ve Kalın Kenarlı Koyu Yüzlü Sıradan** (IA1a3) **Mallar** ile sınırlıdır. **Kalınlaştırılmış İçbükey Dip** (VC) grubu için, azlığından ötürü sayısal bir genelleme yapılamamıştır.

Çanak Çömlekli Neolitik döneme ait dipler arasında, çok belirgin farklar olmamakla birlikte, örneğin, Yarım Tepe I'de düz, Umm Dabagiyah'ta kalın dipler, Çaka Sefit'de, hemen her evrede (Hole 1977, şekil 37, d; g; şekil 40, y, x) içbükey dipler yaygındır. Tepe Guran'da dipler

genellikle düz ya da yuvarlatılmıştır ancak içbükey diplere de rastlanır (Mortensen 1974, şekil 6, g). Ras Şamra VB'de ortaya çıkan kaideli diplere Çayönü'nde rastlanmaz. Torosların kuzeyinde kalan bölgede, özellikle Orta Anadolu'da **İçbükey Dip** (V) yoktur. Kafkas Dağları'nın güneyinde, Krami Nehri'nin kıyısındaki yerleşmelerden İmris Gora'da; Karadeniz'in doğu kıyılarına yakın bölgede, Odişi ve Anaseuli II'de, **Kalınlaştırılmış Düz ve Kalınlaştırılmış İçbükey Dipler** tercih edilmiştir (Dzaparidze 1989, 126, 138 ve 234, şekil 117).

Çayönü'nde en yaygın kullanılmış eklenti tutamaklardır. Bunlar genellikle, boyunsuz, derin kapların gövdelerinin üzerindedir (res.12). Tutamaklara oranla daha az sayıdaki kulplar, yalnızca boyunlu kaplarda görülür (res.10). Memecik ve yumrucuklar Çayönü'nde görülen en yaygın bezemelerdir. Tekli, çiftli, üçlü düzenlemeleri vardır (res.11). Ağız çevresinde kabartma bant üzerine parmakla ya da sert bir cisimle yapılan bezek, Tülintepe'de (Esin 1993) çok rastlanan ve Son Neolitik'ten Tunç Çağları'na kadar yaygın bir bezek olmasına karşın Çayönü'nde nadirdir.

Kabartma bezek diğer bir bezek türüdür. Bunlar, iki tane hayvan başı (?) ve bir insan kabartmasının bulunduğu gövde parçalarıdır (res.13). Hepsi eski yamaç dolgusunun içinde bulunmuştur. Bu tür bezeğin Çayönü'nde yaygın olduğu, şimdilik, söylenemez. Boya ve kazı/çizi bezekli parçalar da oldukça azdır (res.14). Küçük parçalar olmaları bulundukları özgün tabakadan uzaklara yuvarlandıklarını düşündürmektedir.

"Husking tray" olarak bilinen kaplar (Özdoğan - Özdoğan 1993, şekil 6) ile Amik Ovası Koyu Yüzlü Açıklı Malları gibi dönem belirleyici gruplara ait parçalar seyrekler. Çoğunun karışık tabakalarda bulunduğundan Çayönü malzemesinin tarihlendirilmesinde çok fazla rol oynamazlar. **Bol Bitkisel, Bol Mineral Katkılı Mallar** (IA2) ın, tabakalar arasındaki eşit dağılımı tarihlendirmeleri konusunu güçleştirmekle birlikte Çanak Çömleksiz Neolitik'in kil kaplarıyla birlikte değerlendirildiğinde Çayönü'ndeki çanak çömlek

yapımının gelişimiyle ilgili bilgi vermesi açısından önemlidir.

Çayönü'nün Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmesinin gelişimiyle ilgili önceki yıllarda yayınlanan yazılarda bu evre çanak çömlek ve mimariye dayanarak üç ana evreye ayrılmıştı (Özdoğan et al. 1990, 1991 ve 1992; Özdoğan ve Özdoğan 1993). Ancak bu makalelerin kaleme alındığı yıllarda, birbirinden bağımsız iki ayrı Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmenin (**pnk** ve **pns**) varlığı kesinlik kazanmamış, Çanak Çömlekli ve Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerin ilişkisi tam bir çerçeveye oturtulmamış, taşkınların yerleşmeler üzerindeki etkileri ayrıntılı irdelenmemiş ve çanak çömlek analizleri henüz bitirilmemişti¹⁷. Bu bağlamda çanak çömlekle ilgili gelişimin "üç ana gelişim evresine ayrıldığı" şeklindeki görüş ana hatları ile doğru olmakla birlikte, ÇÇÖNB, **pnk** ve **pns** yerleşmelerinin kesişme noktalarında bulunan malzemenin dikey ve yatay dağılımı hemen hemen her mal grubunun "her tabakada" olduğu sonucunu vermiştir. Bu ayrımların ışığında kırmızı astarlı açıklı ve kaba malların bazen birlikte görüldüğü ve kırmızı malların yanısıra vişne çürüğü malların da **pnk** evresine ait olduğu, **pns** evresinin daha geç ve çoğu zaman koyu yüzlü açıklı mala benzeyen ama tipik özelliklerini taşımayan memecikli mallarla temsil edildiğini şimdilik söyleyebiliriz. Ayrıca, **Koyu Yüzlü Sıradan Mal** grubu içinde sayıca önemli miktarlardaki **Turuncu Yüzey Renkli, Siyah Özlü** grup ısı kontrolü ve/veya katkı oranı gibi konularda uzmanlaşıldığının göstergesidir.

Yeni Çanak Çömlekli Neolitik Evre (**pns**) çanak çömleğinin "daha önce bir aşama geçirmiş olması", yani "gelişkin özellikler sergilemesi" çanak yapımının daha eski bir evrede geliştirildiğini ortaya koymaktadır. Biçimsel açıdan değerlendirildiğimizde Çayönü çanak çömleğinde kapalı biçimlerden gelişkin biçimlere doğru uzanan bir çizgi izlendiğini göstermektedir. Boyunlu çömlekler ve bu grup içindeki "S" profilli kaplar bize Neolitik'in en son evreleri ve Kalkolitik'e geçiş dönemini düşündürmektedir. Ne varki boyunlu ve "S" profilli kaplardan daha önceki dö-

neme işaret edebilecek kapalı biçimli (hole mouth) çömlekler Çayönü'nde çok yaygındır (res.9). Bu biçimlerin kil hamurundan pişmiş kap yapımının gelişiminde en eski aşama olmadığı bir çok yerleşmeden bilinmektedir. Zaten bu kaplar da Çayönü'nde çanak çömlek üretiminin yaygınlaştığı dönemlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda, **pns** tabakasının çanak çömleği Neolitik'in kısmen orta ancak daha çok son evrelerine aittir.

III. Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik topluluğu gerçekten hiç çanak çömlek kullanmadı mı ?

Çayönü'nde Çanak Çömleksiz ile Çanak Çömlekli Neolitik arasında kesintisiz bir "geçiş süreci" olduğu değişik yayınlarda irdelenmiştir. Ancak son yıllardaki değerlendirmelerde bu iki ana dönemin (son ÇÇÖNB/C ve **pnk**) belli bir süre koştur gittiği yönünde güçlü bulgular elde edilirken bazı veriler, bu "birlikte yaşam süresinin" daha da erken dönemlere Orta ÇÇÖNB'ye de çekilebileceğini işaret etmektedir.

Çayönü'nün Çanak Çömleksiz Neolitik evrelerinden gerek **pns**, gerekse **pnk** evresine ait bir çok maldaki yapımların özelliklerinin gelişkinliği "daha önce aşama geçirdikleri"nin göstergesidir. Söz konusu evrelere ait kazılmış alan ve hacim farklılığı, dolayısıyla **pnk** evresi malzemesinin **pns** evresine oranla azlığı ve incelenen çanak çömleğin **pns** evresi ağırlıklı olması gibi olumsuzluklara karşın kil kap üretiminden çanak çömleğe giden yolun "ilk basamaklarını" Çanak Çömleksiz Neolitik B yerleşmesinde izleyebiliyoruz. Bu döneminin **ikinci gelişim** aşamasından itibaren günlük yaşamın bir çok alanına yayılan katkılı kil Hücre Planlı Yapılar Evresi'nden itibaren büyük boyutlu, değişik taşınabilir eşyalar üretiminde de kullanılan bir hammadde niteliği kazanmıştır. Ayrıca Taş Döşemeli Yapılar Evresi'ne ait Kafataslı Yapı'daki kaideli sunu kabı bu uygulamanın başlangıcını daha erken tarihlere çekmektedir.

Bu gelişmenin "ilk basamaklarını" sepetlerin içi-

nin katkılı kille kaplanması, kuruyunca sepetlerin kesilip atılması ve/veya taş kaselerin kalıbını çıkartmak olarak düşünebiliriz. Nitekim, Hücre Planlı Yapılar Evresi kapları ve sepetlerin kaplama malzemesinin **pnk** evresinde de bulunan **Bol Bitkisel, Bol Mineral Katkılı Mal**'ın özelliklerini taşıması ve kalın cidarlı, bol katkılı **Bol Mineral Katkılı Kaba Mallar**'ın taş kaplarla biçimsel benzerliği bu düşüncemizi pekiştirmektedir.

Çanak Çömleksiz Neolitik kaplarla aynı dönem dolgularında, bazen de birlikte, bulunan daha gelişkin örnekler çanak çömleğin Çayönü'nde geliştirildiği ve Çayönü'nün Orta (?) Son ÇÇÖNB ve ÇÇÖNC olarak adlandırılan dönemlerinde çanak çömlek kullanan ve kullanmayan toplulukların yanyana yaşadıkları olasılığını güçlendirmektedir. Bu toplulukların diğer günlük kullanım öğelerindeki benzer özellikler de bu olguyu destekler gözükmektedir.

Bu bulgular aynı zaman dilimi içinde yaşayan değişik gelenekler ve inançlara sahip toplulukların katkılı toprağı hammadde olarak değerlendirme biçimlerindeki farklılığa işaret etmektedir. **Pnk** topluluğu için toprağın yoğrulup pişirilmesiyle yapılan kaplar günlük kullanım eşyasıyken, ateşi denetimli kullanmasını bilen ÇÇÖNB topluluğunun adak/sunu eşyası gibi daha özel olaylarda kullandığı toprak kapları pişirmemesi "bilinçli tercihleri" gibi gözükmektedir. Bu olgunun arkasında ÇÇÖNB topluluğu için, "katkılı topraktan yapılan nesnelerin ancak 'öldükten sonra' yakılabileceği" inanın yattığını düşünebiliriz. "Gerçek" çanak parçalarına mezar hediyesi niteliği yüklenmesi belki de "zaten ölmüş toprağa dokunmanın sakıncalı olmadığı" ya da "ölünün başka bir mezara nakledilmesi" şeklinde bir yaklaşım olarak yorumlanabilir. Bu eşyaların adak/sunu eşyası niteliğinden günlük eşya niteliğine dönüşmesi, büyük bir olasılıkla, yerleşmenin yaşadığı doğal afet karşısında halkın bazı "inançlarını sorgulamak" zorunda kaldığı dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönem "Çayönü ÇÇÖNB geleneği"nin artık "yozlaşma sürecine girdiği" şeklinde yorumlanan dönemdir¹⁸.

Bütün bu verileri değerlendirdiğimizde çanak çömleğin yapımı ve gelişimi büyük bir olasılıkla, dönemsel olarak Çayönü'nün Orta (?) ve Son ÇÇÖNB/ÇÇÖNC dönemi ile koşuttur. Hücre Planlı Yapılar Evresi'nin başlarından itibaren çeşitli taşkınların etkisiyle yerleşme düzenin bozulması büyük bir olasılıkla toplumsal düzenin altüst olarak inançların ve tabuların yıkımına yol açmıştır. Tüm bu sonuçlarla birlikte Çayönü'nde çanak üretimi ve kullanımının yaygınlaşmasını

işlevsel olarak yoğun seller karşısında "yiyeceğin daha iyi korunabileceği bir malzemeye gereksinim duyulması"dan kaynaklandığını ileri sürebiliriz. İnanç sistemi açısından ise toprak-ateş-insan ilişkisi farklı bir boyut kazanmış gibi gözükmektedir. Bu olgular karşısında da, kil kap/çanak üretiminin adak eşyası/tören sunu kabı amaçlı "özel üretim"in yanısıra günlük hayatın bir parçası haline gelmesi kaçınılmazdır.

NOTLAR

- 1 Çanak çömleksiz yerleşmeler ile ilgili bkz. Özdoğan et al. 1990, 1991 ve 1993; A.Özdoğan 1999, 37-38.
- 2 pnk höyüğünün üzerindeki Demir Çağ yerleşmesinin tahrifatının niteliği sınırlı kazı çalışmalarından ötürü bilinmemektedir.
- 3 Bu küçük yatak zamanla dolmuştur. Bugün Bestakot tepenin doğu yakasını dolanarak Boğazçay'a bağlanır.
- 4 Derin sondajda alüvyon dolgularının kilitlediği ÇÇÖN tabakalarının varlığı günümüzde ovada tamamen gömülmüş Çayönü'nden daha alçak başka yerleşmelerin olabileceğini düşündürmektedir. Hilar Kayalıkları'ndaki Geç Roma Dönemi mezar girişlerinin bugünkü seviyeden 2-3 m daha derinde olması da bu varsayımı güçlendirici bir unsurdur.
- 5 Daha üstteki tabakaların yüzeye yakınlığından ötürü başka taşkınların olup olmadığını belirlemeye imkan yoktur.
- 6 Yapıların yanık dolgularının (üstü ve arasındaki yoğun, homojen devetüyü renkli dolgular (bkz. plan.)
- 7 Bu kesimdeki hayvan kemikleriyle ilgili analiz çalışmaları devam ettiğinden türleri hakkında şimdilik birşey söyleyemiyoruz.
- 8 Nitekim Akarçay Kazılarının ön sonuçlarında da Çanak Çömleksiz-Çanak Çömleklili Neolitik (ÇÇÖN-ÇÇN) geçiş ile ilgili benzer olgular söz konusudur. İki dönem arasında bir boşluk olmadığı, yontmataş ve sürtme taş aletlerin tipolojik ve teknolojik açıdan benzerliği, çanak çömleğin birden bire gelişkin bir şekilde ortaya çıkmadığı ve ilk gözlemlere göre Çanak Çömleklili Dönem'in genel hatlarıyla ÇÇÖNB geleneğini sürdürdüğü belirtilmektedir (Balkan-Atlı et al. 2002, 292). Çayönü'nün bu döneminin yontmataş aletleri üzerindeki çalışmalar henüz tamamlanmamıştır. Bu konuyla ilgili 1994'deki makale tabakalanın sorunları kapsamlı incelenmeden önce yayınlandığı için bazı yanlış veri ve yorumlar içermektedir (bkz. M.Özdoğan 1994).
- 9 Bu konu ile geniş kapsamlı tartışma için bkz. Özdoğan ve Özdoğan 1998; ve A.Özdoğan 1999, 46, 47 ve 50.
- 10 Bu kabın buluntu durumu ve analizi ile ilgili bkz. A. Özdoğan, 1999, 50 ve dipnot 44.
- 11 Her ne kadar arada oldukça uzun bir zaman dilimi olmakla birlikte Trakya'da Erken Demir Çağ mezarlarına çanakların kırılarak bi-

rakılması hatta bazı kırık parçaların yerleşmeden mezarlara taşınması çanaklar ve parçalarıyla ölümler dünyası arasındaki ilginç ilişkiyi göstermektedir. Bu konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Stoyanov 1997, 96-97.

- 12 Son Hücre Planlı Yapılar Evresi'ndeki iki yapıda (CV ve DS) bulunan ve M.K.Davis'in "yalın heykel başları" olarak yorumladığı (Davis 1982, 120, 126, res.3.14.6 ve 8; 1998, 260, fig.5), çapları 7.8-17.5 cm, yükseklikleri 18-25 cm arasında değişen kabaca küresel-silindirik, açkılı, ikisi tüm biri yarım, üç taş nesne (70 E.221, E.224 ve '88 E.178) olasılıkla daha derin kapların biçimlendirilmesinde kullanılıyordu.
- 13 Parçaların hamurları analiz edilmediğinden, "beyaz tanecikli" madelerin niteliği belirsizdir. Bu nedenle, yorumsuz "beyaz tanecik" adlanması kullanılmıştır.
- 14 Copeland'in belirttiğine göre (1987, 403), Amik A ve B KYAM'ı, yalnızca Çukurova-Suriye Bölgesi'nde bulunur. Açkılı olmalarına rağmen, Orta ve Güney Suriye malları KYAM'a hiç benzemedikleri gibi, Amik A-B Neolitik'inden daha eski ve yeni olan Kuzey Suriye malları da KYAM'a benzemezler. Kısacası, Copeland KYAM'ı, coğrafi ve tarihi sınırları belirli bir çanak çömlek kültürü, olarak tanımlar. Buna karşın Arsebük, Neolitik'den Kalkolitik'e ve hatta İTÇ P-e dek uzanan ve Anadolu'da Çatal Höyük, Tepecik, Tülin-tepe, Pulur, Sürt ve Diyarbakır dolaylarına, Irak'ta Arpaçiyah, Hassuna, Ni-neve, Halaf ve Şagar Bazar'a, Suriye'de Ras Şamra, Biblos, Sukas, Tabbat el Hammam, Ramad, Hama M., Halep ile Fırat arasında kalan Cabbul Ovası'na, Filistin'de Telulyot Battası, Kfar Giladi ve Şeyh Ali'ye; yani Anadolu ve Yakındoğu'nun büyük bir bölümünde, oldukça geniş bir zaman diliminde, KYAM'ı görebileceğimizi öne sürer (Arsebük 1974, 35).
- 15 Bu tabakalardaki dik inen kenarlı açık biçimler Çayönü'nün dik kenarlı kaplarından daha kabardır.
- 16 Yazının Mellaart koleksiyonundaki çalışmalarından elde ettiği kişisel gözlemleri. Ayrıca bkz. Iast 1996, 115-116.
- 17 Bu konu Özdoğan-Özdoğan 1993, 96 ve 102'de vurgulanmaktadır.
- 18 Ayrıntılı açıklama için bkz. A.Özdoğan 1999

KISALTMALARLA İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Çayönü kazısı uluslararası nitelikli bir kazı olduğu için kullanılan dili İngilizcedir. Bu nedenle evre adları İngilizce, kodlamaları da İngilizce adlarının kısaltılması şeklindedir. Okura kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle bu metin içinde geçen kısaltmaların aşağıda açıklaması verilmektedir.

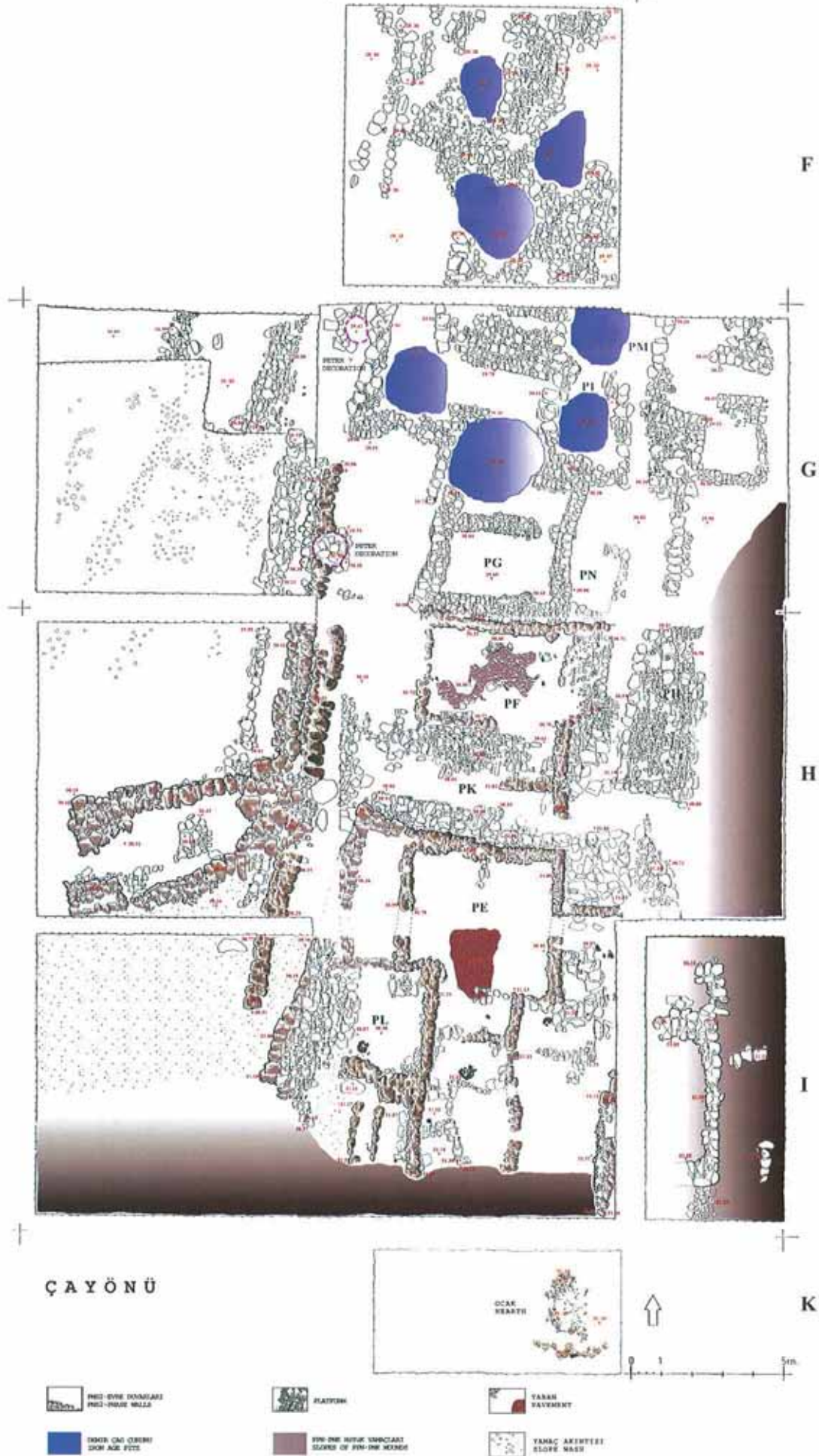
Çanak Çömleksiz Neolitik/Pre-pottery Neolithic A,B,C
Izgara Planlı Yapılar Evresi/Grill Building Subphase
Kanallı Yapılar Evresi/Chanelled Building Subphase (1-3)
Taş Döşemeli Yapılar Evresi/Cobble Paved Building Subphase (1-3)
Hücre Planlı Yapılar Evresi/Cell Building Subphase (1-3)
Geniş Odalı Yapılar Evresi/Largeroom Building Subphase (1-6)
Çanak Çömleklili Neolitik / Pottery Neolithic
Yeni Çanak Çömleklili Neolitik Evre /Pottery Neolithic with stone architecture
Eski Çanak Çömleklili Neolitik Evre /Pottery Neolithic with kerpiç architecture

ÇÇÖNA,B,C / PPNA, B, C
g
ch1-3
cp1-3
c1-3
lr1-6
ÇÇN
pns
pnk

KAYNAKÇA

- ARIMURA, M., N. BALKAN-ATLI, F. BORELL, W. CRUELLS, G. DURU, A. ERİM-ÖZDOĞAN, J. IBANEZ, O. MAEDE, Y. MIYAKE, M. MOLISTE, M. ÖZBAŞARAN, 2000
"A New Neolithic Settlement in the Urfa Region, Akarçay Tepe, 1999", *Anatolia Antiqua* VIII, 227-255.
- ARIMURA M., N. BALKAN-ATLI, F. BORELL, W. CRUELLS, G. DURU, A. ERİM-ÖZDOĞAN, J. IBANEZ, O. MAEDE, Y. MIYAKE, M. MOLIST, M. ÖZBAŞARAN, 2001
"Akarçay Tepe Kazısı 1999", *İlsu ve Karkamis Baraj Gölleri Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları* N.TUNA, J. ÖZTÜRK, J. VELİBEYOĞLU (yay.), ODTU, TAÇDAM, Ankara, 309-357.
- ARSEBÜK G., 1974
Alınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İÜ. Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Kürsüsü. İstanbul.
- AKKERMANS P.M.M.G., 1988
"The Soundings at Tell Damishliya", *Hammam et-Turkman I: Report on the University of Amsterdam's 1981-84 Excavations in Syria*, M. van LOON (yay.) Leiden, Nederlands Instituut v/h Nabije Oosten.
- AKKERMANS P.A., 1983
"Bouqras Revisited: Preliminary Report on a Project in Eastern Syria", *Proceeding of the Prehistoric Society* 49, 335-372.
- BALKAN-ATLI, N., F. BORRELL, R. BUXÓ, G. DURU, J.J. IBANEZ, O. MAEDE, M. MOLIST, M. ÖZBAŞARAN, R. PIQUET, M. SANA, J. WATTEZ, 2002
"Akarçay Tepe 2000", *İlsu ve Karkamis Baraj Gölleri Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, N.TUNA, J. VELİBEYOĞLU (yay.), ODTU, TAÇDAM, Ankara. 287-318.
- BIÇAKÇI, E. 1995
"Çayönü House Models and Reconstruction Attempt for the Cell-plan Building", *Halet Çambel için Prehistorya Yazıları, Readings in Prehistory Studies Presented to Halet Çambel*, İstanbul, 101-125.
- BRAIDWOOD R.J., L. BRAIDWOOD, 1960
Excavations in the Plain of Antioch, O.I.P 61, Chicago.
- BRAIDWOOD, L., R.J. BRAIDWOOD, B. HOWE, C. REED, P.J. WATSON, 1983
Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks, O.I.P 105, Chicago.
- BROMAN-MORALES, V. 1990
"Figurines and Other Clay Objects from Sarab and Çayönü", *Oriental Institute Communications* 25, 57-88.
- CANEVA, I. 1993
"Salvage Excavations at Yayvantepe-Tilhuzur", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 107-115.
- CANEVA, I., M. DAVIS, B. MARCOLONGO, M. ÖZDOĞAN, A.M.PALMIERI, 1993
"Geo-archaeology in the Northern Diyarbakır Region, Essays on Anatolian Archaeology", *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan* VII, T. MIKASA (Ed.) 161-168.
- ÇAMBEL, H., R.J. BRAIDWOOD, 1980
İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış, Prehistoric Research in Southeastern Anatolia, H. ÇAMBEL, R.J.BRAIDWOOD (yay.) İstanbul Üniversitesi Yayınları 2589, İstanbul, 1-64.
- ÇAMBEL, H., R. J. BRAIDWOOD, M. ÖZDOĞAN 1988
"1987 Yılı Çayönü Kazıları", X. Kazı Sonuçları Toplantısı I, 37-56.
- ÇAMBEL, H., R. J. BRAIDWOOD, M. ÖZDOĞAN, W. SCHIRMER 1989
"1988 Yılı Çayönü Kazıları", XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, 59-79.
- CONTENSON, H. 1992
Ras Shamra - Ougarit VIII Prehistoire de Ras Shamra Les Sondages Stratigraphiques de 1955 A 1976 I-II. Paris, Editions Recherche Sur les Civilisations.
- COPELAND, L. 1987
"The Halafians, Their Predecessors and Their Contemporaries in Northern Syria and the Levant Relative and Absolute Chronologies", *Chronologies in the Near East*, O. AURENCHE, J. EVIN, F. HOLLRS (eds.), BAR Int. Series 379 i-ii, Oxford, 401-425.
- DAVIS, M.K. 1982
"The Çayönü Ground Stone", L.Braidwood, R.J.Braidwood (yay.), *Prehistoric Village Archaeology in South-Eastern Turkey* B.A.R. International Series 138, 73-174.
- 1998
"Social Differentiation at the Early Village of Çayönü", *Karatepe'deki Işık / Light on Top of the Black Hill*, G. ARSEBÜK et al (yay.), İstanbul, 57-266.
- DORNEMANN, R.H. 1986
A Neolithic Village at Tell el Kowm in the Syrian Desert. Studies in Ancient Oriental Civilisation, No.43. Chicago, Oriental Institute of the University of Chicago.
- DZAPARIDZE, O. 1989
Na zore etnokulturnoy istorie Kavkaza. Tbilis.
- ESİN, U. 1993
"The Relief Decorations on the Prehistoric Pottery of Tülin-tepe in Eastern Anatolia", *Between the Rivers and Over the Mountains, Archaeologia Anatolica et Mesopotamica, Alibi Palmieri Dedicata*, H.HAUPTMANN et al. (yay.) Roma, 105-119.
- ESİN, U., S. HARMANKAYA 1991
"İkiz Höyük (Kuluşuğu, Malatya) Kurtarma Kazısı", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 325-344.
- GARSTANG, J. 1953
Prehistoric Mersin, Yumuktepe in Southern Turkey. Oxford, Clarendon Press.
- GOLDMAN, H. 1956
Excavation at Gözlükule, Tarsus II, from the Neolithic through the Bronze Age, Princeton, Princeton University Press.
- GOPHER A., S. SADEH, Y. GOREN 1992
"The Pottery Assemblage of Nahal Beşet I. A Neolithic Site in the Upper Galilee", *LEJ* 42/1-2, 4-16.
- HOLE, F., 1959
"A Reanalysis of Basal Tabbat al Hammam, Syria", *Syria* XXXVI, 149-183.
- HOLE, F. 1977
Studies in the Archaeological History of the Deh Luran Plain: The Excavation of Cagha Sefid. Memoirs of the Museum of Anthropology University of Michigan, No.9 Ann Arbor.
- HOLE, F., K. FLANNERY 1962
"Excavations at Ali Kosh, Iran", *Iranica Antiqua* 2, 97-148.
- KARUL, N., A. AYHAN, M. ÖZDOĞAN 2001
"1999 Yılı Mezraa Teleilat Kazısı", *İlsu ve Karkamis Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi, 1999 Yılı Çalışmaları*, ODTU, TAÇDAM, N. TUNA, J. ÖZTÜRK, J. VELİBEYOĞLU (yay.), Ankara. 133-186.
- KENYON, K.M., T.A. HOLLAND 1982
Excavations at Jericho IV. The Pottery Type Series and Other Finds, London, British School of Archaeology in Jerusalem.
- KIRKBRIDE, D. 1972
"Umm Dabaghiyah 1971: A Preliminary Report", *Iraq* 34, 3-15.
- KIGURADZE, T. 1986
Neolithische Siedlungen von Kvemo-Kartli, Georgien. Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie, Band 29. DAI, Bonn.
- LAST, J. 1996
"Surface Pottery at Çatalhöyük On the Surface: Çatalhöyük 1993-95", *McDonald Institute for Archaeological Research Monographs*, British Institute of Archaeology at Ankara Monograph no 22, Ankara, 115-171.
- LE MIERE, M. 1979
"La Ceramique Prehistorique de Tell Assouad, Djézirah, Syrie", *Cahiers de L'Euphrate* 2, 4-76.

- LE MIERE, M., O. NIEUWENHUYSE 1996
"Tell Sabi Abyad Pottery", *Tell Sabi Abyad. The Late Neolithic Settlement*, P.M.M.G. AKKERMANS (yay.), 119-284.
- MARCOLONGO, B., A. PALMIERI 1992
"Paleo-Environmental Aspects in the Çayönü Area", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* VIII, 465-467.
- MATSUTANI, T., Y. NISHIKI 1995
"Preliminary Report on the Archaeological Investigations, Tell Kōsak Shimali, the Upper Euphrates, Syria: The 1994 Season", *Akkadica* 93, 11-20.
- MELLAART, J.,
1961 "Early Cultures of the South Anatolian Plateau, I", *Anatolian Studies* XI, 159-184.
1966 "Excavations at Çatalhöyük 1965. Fourth Preliminary Report", *Anatolian Studies* XVI, 165-191.
- MORTENSEN, P. 1974
"Additional Remarks on the Chronology of Village Farming Communities in the Zagros Area", *Sumar* 20, 28-43.
- ÖZDOĞAN, A. 1994
Çayönü Yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki Yeri (Küçük buluntularını yardımıyla), I.Ü. Prehistorya Anabilim Dalı (yayınlanmamış Doktora tezi)
- ÖZDOĞAN, A. 1999
"Çayönü", *Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilization, New Discoveries* (text and plates), M. ÖZDOĞAN, N. BAŞGELEN (yay.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları: (text) 35-63, (plates) 20-35.
- ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN, M. DAVIS 1990
"1989 Yılı Çayönü Kazıları", XII. *Kazi Sonuçları Toplantısı* I, 71-80.
- ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN, I. CANEVA, M. DAVIS, A. KOYUNLU 1991
"1990 Yılı Çayönü Kazısı ve Onarım Çalışmaları", XIII. *Kazi Sonuçları Toplantısı* I, 97-125.
- ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN, I. CANEVA, M. DAVIS, A. KOYUNLU 1992
"1991 Yılı Çayönü Kazıları", XIV. *Kazi Sonuçları Toplantısı* I, 81-100.
- ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN
1993 "Pre-Halafian Pottery of Southeastern Anatolia With Special Reference to the Çayönü Sequence", *Between the Rivers and Over the Mountains, Archaeologia Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri Dedicata*, H. HAUPTMANN et al. (yay.) Roma, 87-103.
- 1998 "Buildings of Cult and the Cult of Buildings", G. ARSEBÜK et al. (yay.) *Karatepe'deki Işık / Light On Top of the Black Hill*, 581-593.
- ÖZDOĞAN, M. 1994
"Çayönü: The Chipped Stone Industry of the Pottery Neolithic Layers", *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence and Environment* I, H. GEBEL, S. KOZLOWSKY (yay.), Berlin 267-277.
- RIIS, P.J., H. THRANE 1974
Sukas III, *The Neolithic Periods*, Publications of the Carlsberg Expedition to Phoenicia 3. København.
- ROODENBERG, J.J.
1984a "Surveys and Soundings at Kumartepe: An Interim Report", *Anatolica* 11, 1-16.
1984b "Recent Archaeological Research in Turkey: Hayaz Höyük and Kumartepe 1983", *Anatolian Studies* XXXI, 218-219.
- ROSENBERG, M., B. PEASNALL 1999
"A Report on Sounding at Demirköy Höyük: A Ceramic Neolithic Site in Eastern Anatolia", *Anatolica* XXIV, 195-207.
- STOYANOV, T. 1997
Early Iron Age Tumular Necropolis, Shoryanovo I. Helis Non-profit Assiation, Ispirih, Sofia.
- SEVIN, V., I. CANEVA 1996
"1994 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları", XVII. *Kazi Sonuçları Toplantısı* I, 71-86. Ankara.
- STEIN, G. 1992
"Archaeological Survey at Sürük Mevkii: A Ceramic Neolithic in the Euphrates River Valley, Southeastern Turkey", *Anatolica* XVIII, 19-92.
- TSUNEMI, A., J. HAYDAR, Y. MIYAKE, O. MAEDA, T. ODAKA, K. TANNO, A. HASEGAWA, 2001
"Forth Preliminary Report of the Excavations at Tell el-Kerkh 2000, Northwestern Syria", *Bulletin of the Ancient Orient Museum* XXI/20, 1-36.
- WHOOLEY, L. 1925
"Early Pottery from Jebel", *Annals of Archaeology and Anthropology Liverpool* 10/36.



Plan 1: ÇÇÖNB-pns-pnk höyük ilişkisi/relationship between PPNB-pnk - pns mounds, upper phase of pns

24

25

26



ÇAYÖNÜ



PNS2-EVREN DUVARLARI
PNS2-PHASE WALLS



PLATFORM

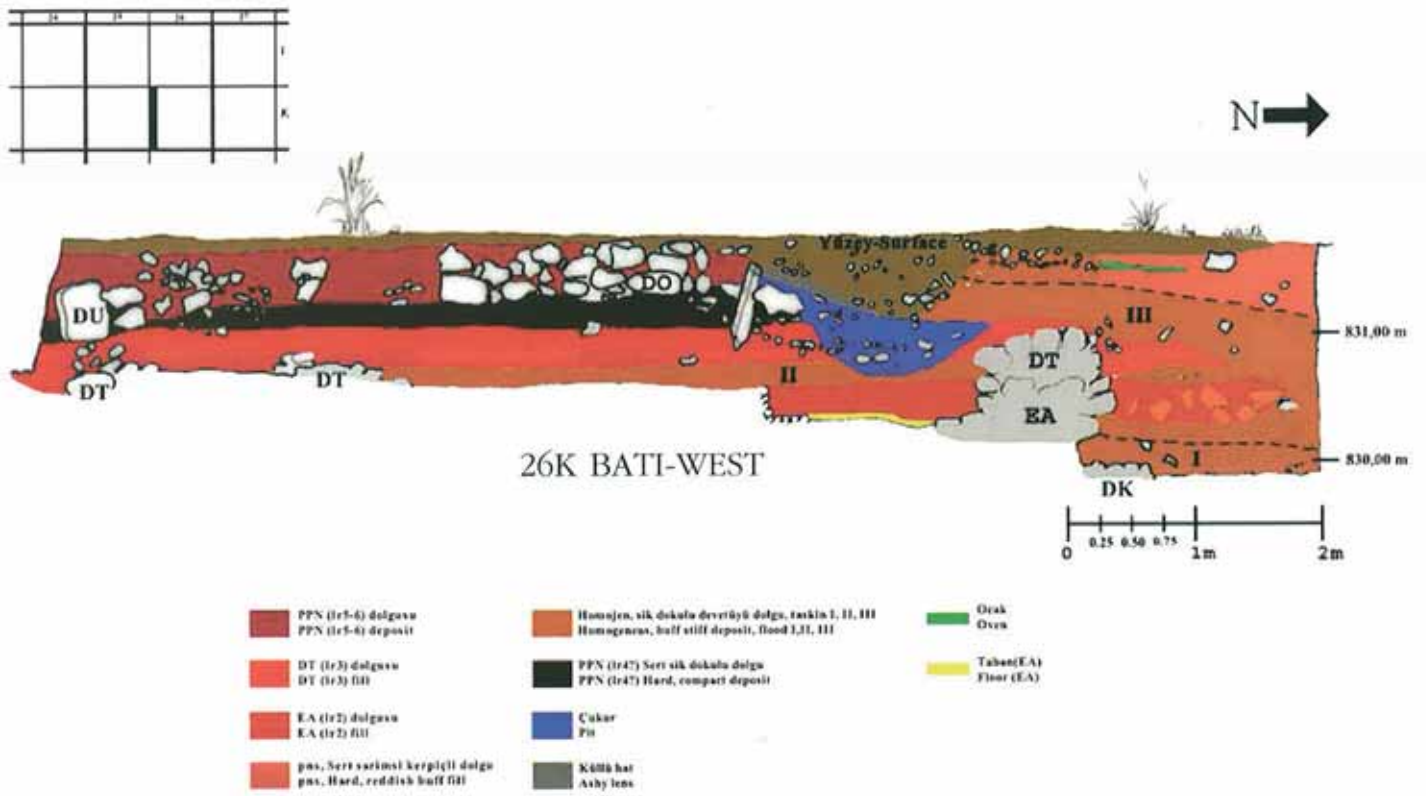


DEMİR ÇAG ÇUKURLUĞU
IRON AGE PITS

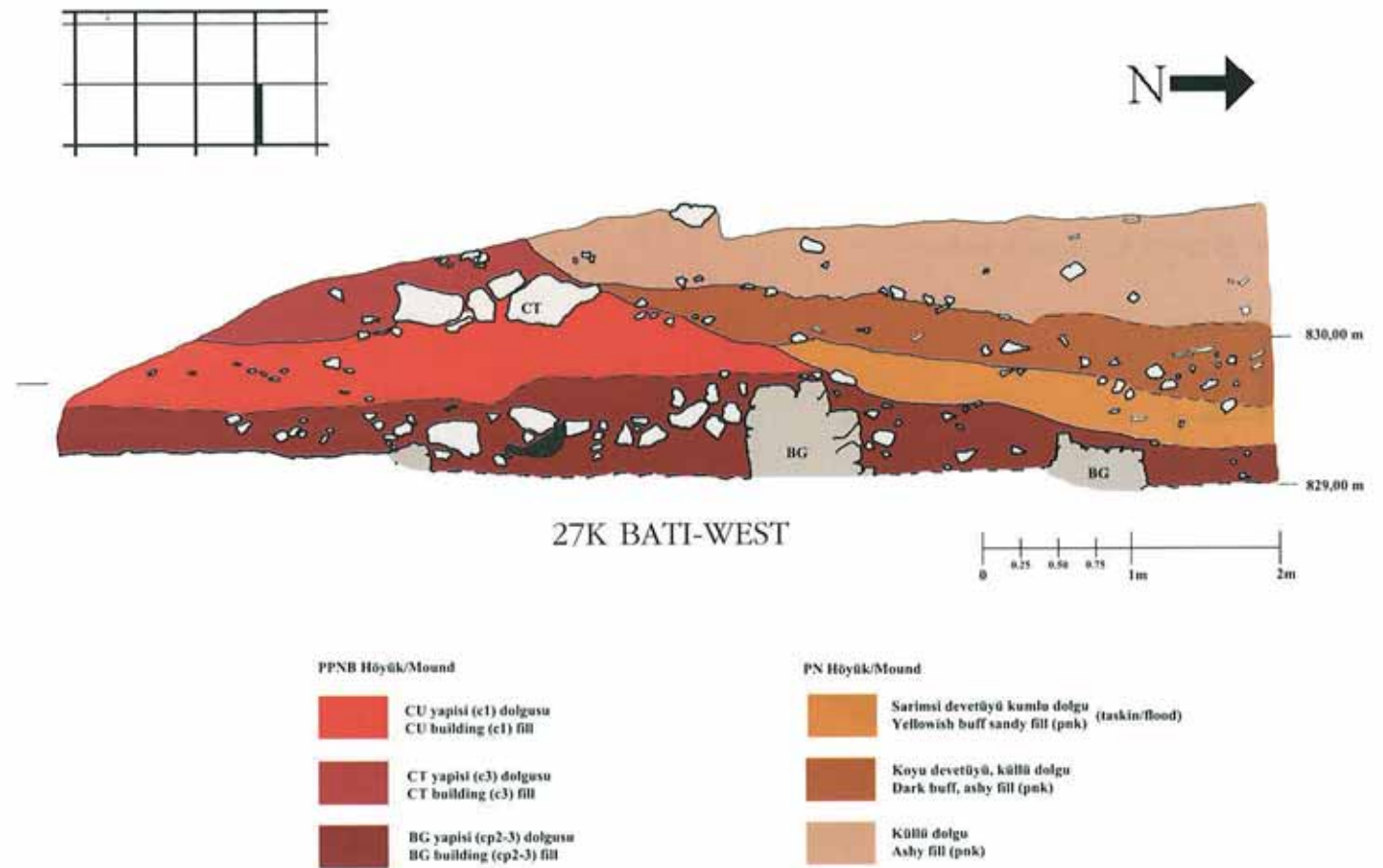


PPN-PNK HÖYÜK YAMAÇLARI
SLOPES OF PPN-PNK MOUNDS

Plan 2: ÇÇÖNB-pns-pnk höyük ilişkisi/relationship between PPNB-pnk - pns mounds, lower phase of pns



Plan 6: 26K Batı/West Profile



Plan 7: 27K Batı/West Profile (Planlar mimar Fakir Cavlun tarafından orijinal paftalardan kurgulanmıştır.)



Resim 1: Son Hücre Planlı Yapılar Evresi yapılarından DS'deki kil kaplar - Clay vessels from a Cell Buildings DS (c3)



Resim 2: Son Hücre Planlı Yapılar Evresi yapılarından birindeki bir kil kap - A Clay vessel from a Cell Buildings CE (c3)



Resim 3: Son Hücre Planlı Yapılar Evresine ait bir kil kap - A Clay vessel from Cell Buildings (c3)



Resim 4: Son Hücre Planlı Yapılar Evresine ait kil bir kabın altı-
Bottom part of a Clay vessel from Cell Buildings (c3)



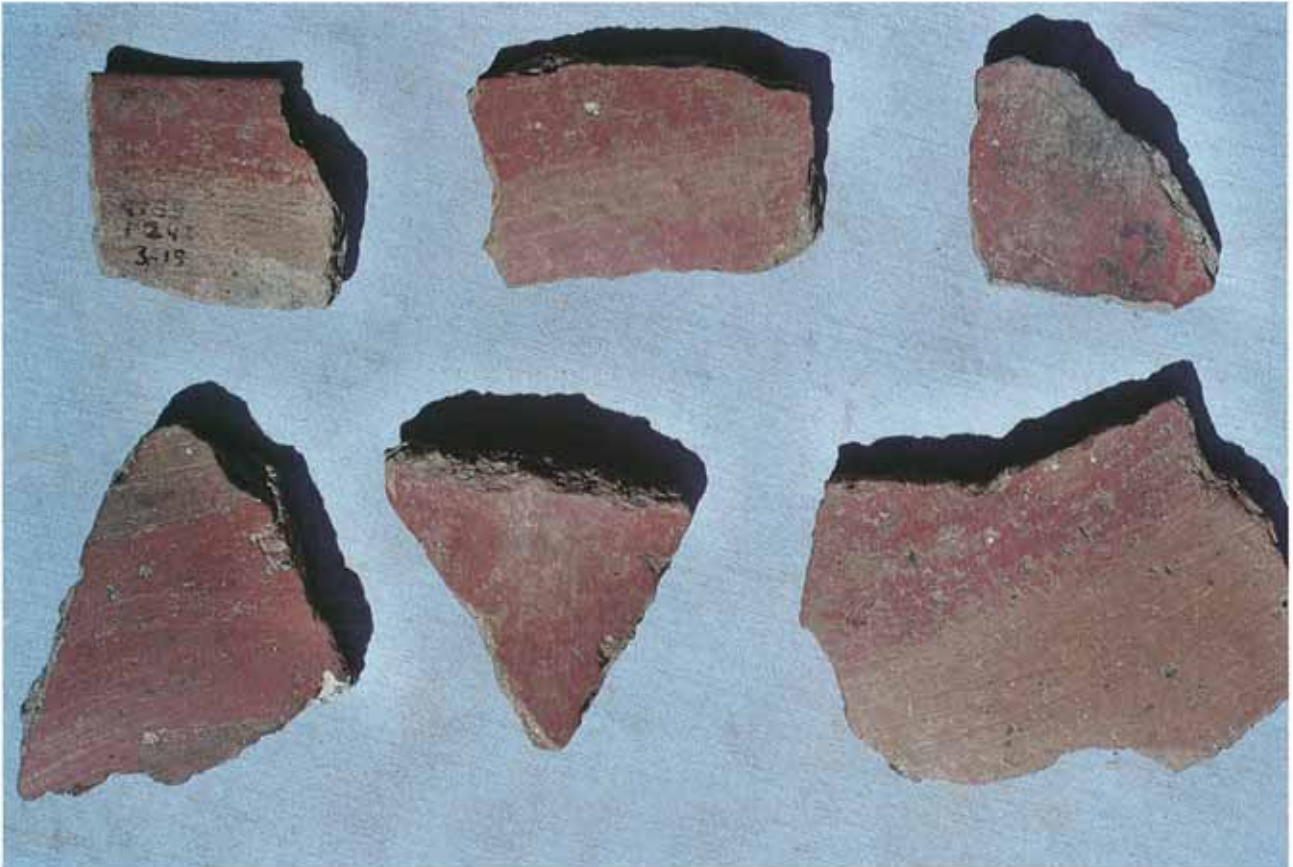
Resim 5: Kafataş Yapı'daki (cp) kaideci sunu kabının, üst
görünüşü, onarımdan sonra - Large clay vessel from Skull
Building, upper view after restoration.



Resim 6: Krem astarlı boya bezekli kap örneği - Decorations on cream slip vessel



Resim 7: Aynı kabın alttan ayrıntısı - Same vessel bottom view with stand, after restoration



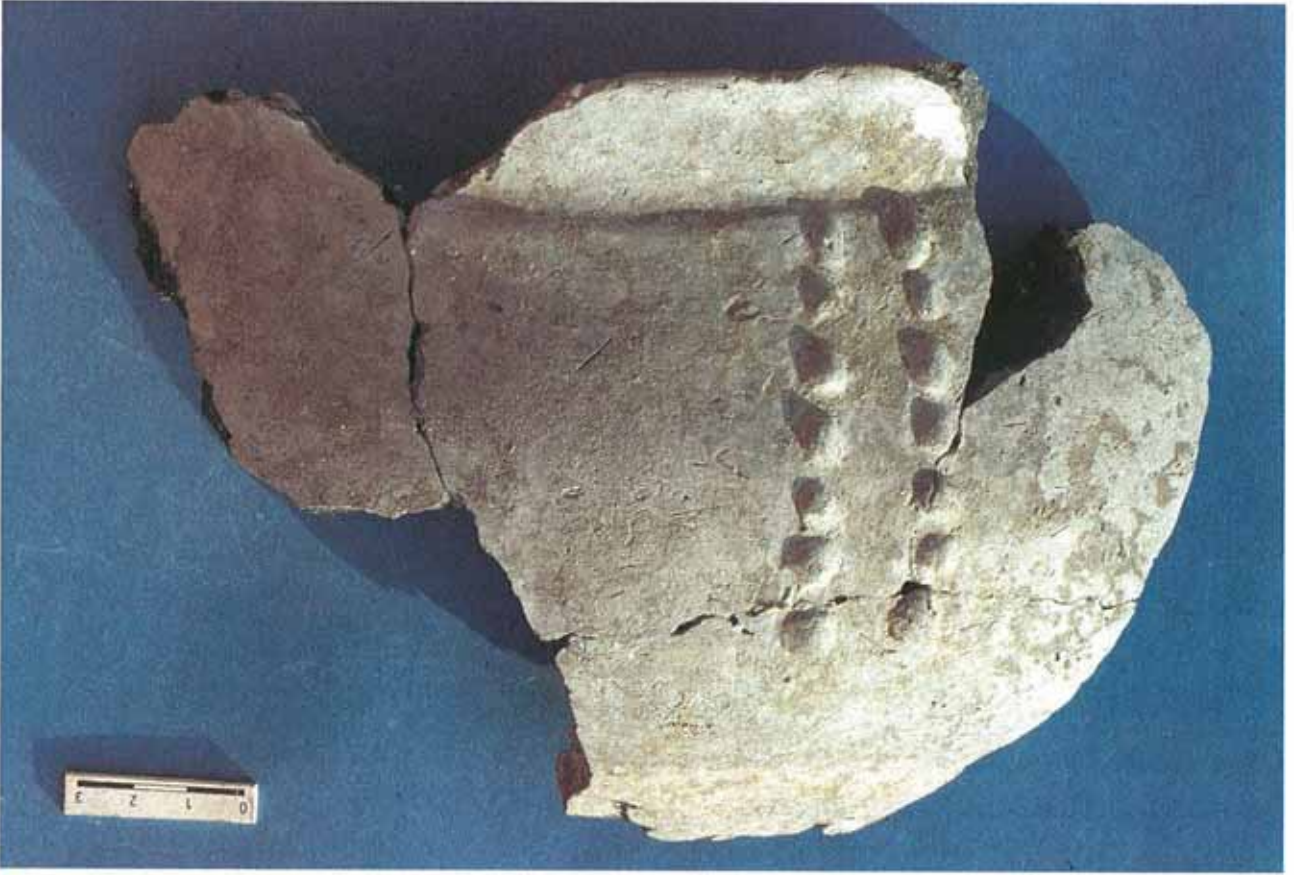
Resim 8: Kırmızı astarlı mallar - Red slipped ware



Resim 9: Yalın çömlek, en eski örneklerden biri - Plain vessel, one of the earliest example



Resim 10: Boyunlu kulplu kap - Necked jar with handle



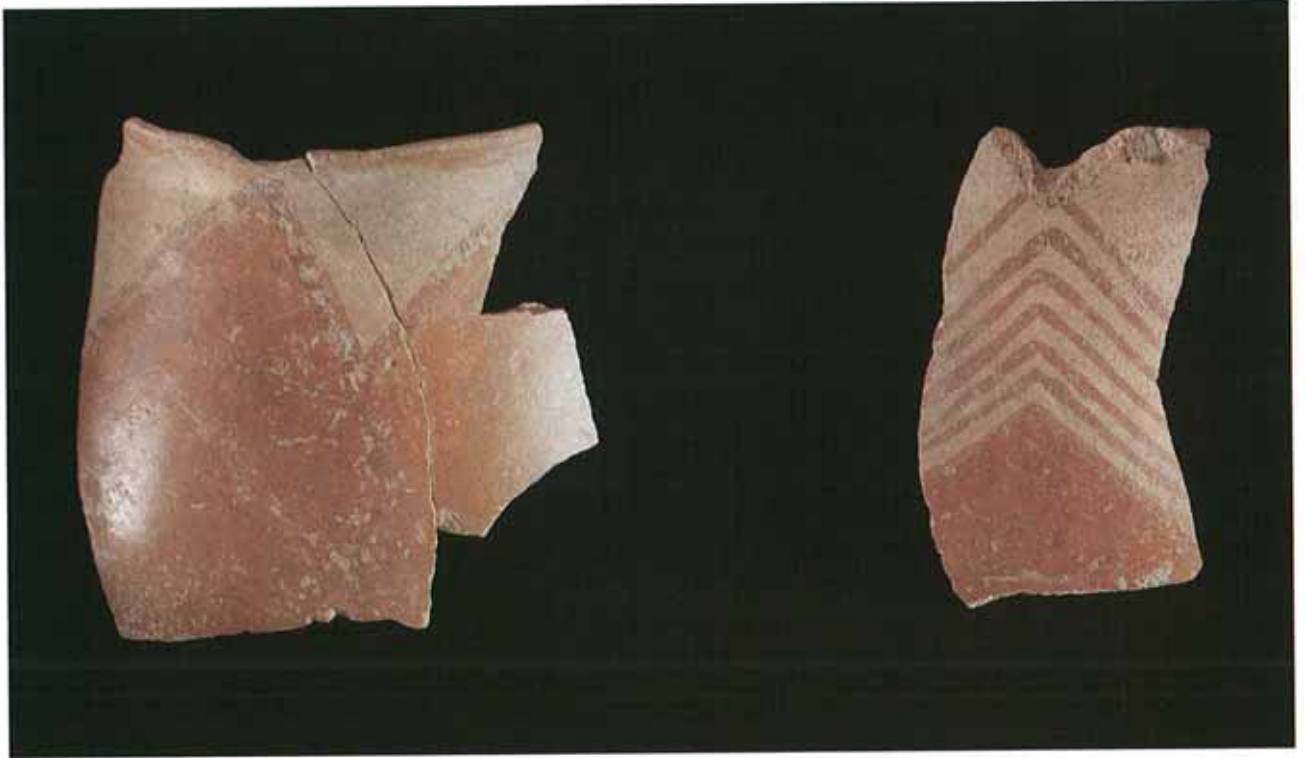
Resim 11: Memecikli çömlek - Vessel with knob decoration



Resim 12: Tutamaklı çömlekler - Different handles on jars



Resim 13: Kabartmalı örnekler - Relief decorations



Resim 14: Boya bezekliler - Painted ware